

İŞ HUKUKU BOYUTUYLA TARIMDA İŞ VE İŞÇİ BULMA ARACILIĞI

*Job and Employment Intermediation in Agriculture
in Terms of Labor Law*

Münevver TEMİR*

ÖZ

Tarım aracı, tarımda iş ve işçi bulma aracılığı faaliyetini yürütmek üzere Türkiye İş Kurumu tarafından izin verilen gerçek veya tüzel kişidir. Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği ile tarım aracılara; işverenle sözleşme yapmak, işçilere iş, ücret ve ilgili konularda bilgi vermek, ücretlerin zamanında ödenmesini sağlamak, ulaşımın güvenli seyri için önlem alınmasını takip etmek gibi birtakım görevler yüklenmiştir. Anılan yükümlülüklerden bazılarının gerçekçi ve makul nitelikte olmadığı söylenebilir. Ayrıca aracılardan önemli bir bölümünün yasal koşulları sağlamaksızın kayıt dışı faaliyet yürüttüğü bilinmektedir. Bu yönüyle, tarımda iş ve işçi bulma aracılığı faaliyeti hukuken istenilen düzeyde değildir. Tarım aracılığında işçi, işveren ve aracı ilişkilerinin henüz hiçbir yönden esaslı bir şekilde düzenlenmemiş olması, yapılan bazı düzenlemelerin ise denetiminin olmaması, mevsimlik tarım işçileri için emniyetsiz bir çalışma hayatına sebebiyet vermektedir. Bu çalışma, tarımda iş ve işçi bulma aracılığının mevcut durumunu, yasal çerçevesini ve aracı yükümlülüklerinin mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşullarına etkisini iş hukuku boyutuyla açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Tarım Aracı, Mevsimlik Tarım İşçisi, Tarım İşçi, İş Aracılığı.

Makalenin Geliş Tarihi: 18.03.2023, **Makalenin Kabul Tarihi:** 29.01.2024.

* Arş. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı, E-posta: munevertemr@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6974-4759.

Bu araştırma makalesi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü nezdinde savunulan “Türk İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Tarımda Çalışanlar” başlıklı yüksek lisans tezinden genişletilerek türetilmiştir.

ABSTRACT

An agricultural intermediary is a natural or legal person who is authorized by the Turkish Employment Agency to conduct employment intermediary activities in agriculture. The Regulation on Labor Intermediation in Agriculture imposes a number of duties on agricultural intermediaries, including making contracts with employers, informing workers about jobs, wages, and related issues, ensuring that wages are paid on time, monitoring that safe transportation measures are taken. It can be argued that some of the aforementioned obligations are unreasonable. It is also observed that a significant portion of the intermediaries operate without registration and without meeting the legal requirements. In this respect, employment intermediary activities in agriculture are not at the desired level legally. The fact that the relations of worker, employer, and intermediary in agricultural intermediation have not yet been regulated in any way and that some arrangements have not been supervised, cause an unsafe working life for seasonal agricultural workers. This study aims to clarify the current situation of employment intermediation in agriculture, its legal framework, and the impact of intermediary obligations on the working conditions of seasonal agricultural workers from a labor law perspective.

Keywords: Agricultural Intermediary, Seasonal Agricultural Worker, Agricultural Labor, Job Intermediation.

GİRİŞ

Küreselleşme ve teknolojik gelişmelere paralel olarak çalışma hayatındaki ihtiyaçların değişmesi ve zaman içerisinde karmaşıklaşması, çağın niteliklerine uygun yeni bir iş gücü piyasasını ortaya çıkarmış ve buna bağlı olarak iş ve işçi bulma aracılığı faaliyetleri gelişmiştir. Günümüzde iş aracılığı faaliyetinin geçici veya sürekli, ücretli veya ücretsiz, devlet eliyle veya özel kişi ve kuruluşlarca, gerçek veya tüzel kişilerce yürütülmesi mümkündür¹. İşçinin iş, işverenin de işçi bulmasına yönelik aracılık faaliyeti,

¹ Orhan Ersun Civan, “Meslek Edinilmiş Ödünç (Geçici) İş İlişkisi” (Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2008), 231; Seçkin Nazlı, *Özel İş Aracılığı* (İstanbul: Vedat Yay., 2009), 178; Ali Kemal Sayın, *Emek Piyasasında Aracılık ve Özel İstihdam Büroları* (Ankara: Türkiye İş Kurumu Yay., 2002), 161; Banu Uçkan, “Türkiye’de İş Aracılığı Hizmetlerinin Tarihsel Gelişim Sürecinde Kamu Tekelinin Kırılması,” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, sy. 1 (Mart 2005): 162; Murat Özveri, “İş Bulmaya Aracılık Bordro Şirketleri Özel İstihdam Büroları,” *Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi* 17, sy. 5 (Mart 2008): 69; Mustafa Divana, “Mevsimlik Tarımsal Üretimde Çalışma İlişkileri Düzenleyicisi Olarak Tarım Aracıları” (Yüksek Lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2018), 10.

mevsimlik iş gücü talebinin yoğun olduğu tarım sektöründe de yaygın uygulama alanı bulmaktadır. Zira tarımsal üretimin yılın birçok ayına ve ülkemizin çeşitli bölgelerine yayılan yapısı, belirli üretim aşamalarında çok sayıda işçiye ihtiyaç duyulması gibi nedenler mevsimlik iş gücü ihtiyacını ortaya çıkarmış, bu ihtiyaç da mevsimlik tarım işçileri ile işverenleri bir araya getiren geleneksel bir ara mekanizma olarak tarımda iş ve işçi bulma aracılığını doğurmuştur.

İş ve işçi bulma aracılığı faaliyetinin tarihsel gelişimi çok uzun olmakla birlikte günümüzde mevsimlik tarım işçileri ile işverenleri bir araya getiren hukuki müesseseler; Türkiye İş Kurumu, özel istihdam büroları, takım kılavuzları ve tarım aracıları olarak karşımıza çıkmaktadır. 4857 sayılı İş Kanununun² 90. maddesine göre, iş arayanların elverişli oldukları işlere yerleştirilmeleri ve çeşitli işler için uygun işçiler bulunmasına aracılık görevi, Türkiye İş Kurumu ve bu hususta izin verilen özel istihdam büroları tarafından yerine getirilir. Ancak Türkiye İş Kurumunun aracılık görevini yerine getirmekte yetersiz kaldığı, bu faaliyetin uygulamada en aktif şekilde tarım aracıları tarafından yürütüldüğü bilinen bir gerçektir. Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliğinin³ 5. maddesinde de anılan durum dile getirilerek, Kurum il veya şube müdürlüğü olmayan ya da olmasına rağmen haberleşme, ulaşım ve koordinasyon güçlüğü yaşanan yerlerde, Kurum tarafından gerçek veya tüzel kişilere aracılık yapmaları için izin verilebileceği düzenlenmiştir. Yine bu kapsamda, işverenlerin mevsimlik tarım işçilerini özel istihdam büroları ve tarım aracıları vasıtasıyla istihdam etmelerini teşvik etmeye yönelik faaliyetler yapılması planlanmaktadır. Nitekim Mevsimlik Tarım İşçileri ile İlgili 2017/6 sayılı Başbakanlık Genelgesine⁴ göre, “Çalışma ve iş kurumu il müdürlüklerince, işverenlerin mevsimlik tarım işçilerini özel istihdam büroları veya İŞKUR’a kayıtlı tarım aracıları aracılığı ile istihdam etmelerine yönelik tanıtıcı ve teşvik edici faaliyetler gerçekleştirilecektir” (m. 13).

Çalışmamızda tarım sektöründeki yaygın kullanımı nedeniyle sadece tarımda iş ve işçi bulma aracılığı yapmak üzere Türkiye İş Kurumu tarafından yetkilendirilen tarım aracıları ele alınmıştır. Tarım aracılığı kurumunun gereği gibi anlaşılabilmesi için öncelikle mevsimlik iş, tarım işi ve mevsimlik tarım işçisi kavramlarına açıklık getirilmiş; akabinde tarım aracılığının mevcut durumu ve yasal çerçevesi ele alınmıştır. Bu kapsamda aracılarda aranan

---

² RG, 10.06.2003, S. 25134.

³ RG, 27.05.2010, S. 27593.

⁴ RG, 19.04.2017, S. 30043.

nitelikler, araçların yükümlülükleri, denetim ve sorumlulukları değerlendirilmiş; tarımda iş ve işçi bulma aracılığı, birlikte işverenlik, geçici iş ilişkisi ve takım kılavuzu gibi benzer hukuki kurumlar ile karşılaştırılarak konu hakkında şahsi görüş ve kanaatimize yer verilmiştir.

I. MEVSİMLİK İŞ

Mevsimlik iş, işin niteliğine ve yapısına göre yılın sadece belirli dönemlerinde sürdürülen veya tüm yıl boyunca sürdürülmekle birlikte yılın belirli dönemlerinde yoğunlaşan işler olarak tanımlanabilir⁵. İş hukuku bakımından mevsimlik olarak nitelendirilen işler, her zaman aynı sayıda işçi çalıştırmaya elverişli olmayan işlerdir. Örneğin; tarlanın ekilmesi, ürünlerin hasadı, tarım arazilerinin ilaçlanması, av sezonunda balıkçılık faaliyeti yürütülmesi gibi işler mevsimlidir. Bu tür işlerin görüldüğü işyerlerinde yılın belirli dönemlerinde yoğun bir çalışma olmasına karşılık, diğer dönemlerinde ya çok az işçi çalıştırılır ya da faaliyet tamamen durdurulur. Uygulamada işlerin yoğun olduğu döneme *faal sezon*, az olduğu veya hiç olmadığı döneme *ölü sezon* adı verilmektedir⁶.

Öte yandan mevsimlik işlere bazen geçici iş denildiği de görülmektedir. Ancak geçici iş ile mevsimlik iş birbirinden farklı kavramlar olup aralarındaki ayrımı ortaya koymak gerekir. Mevsimlik iş, bir işyerinde her yıl düzenli olarak belirli sürelerle tekrarlanan bir çalışma olduğu halde, geçici işler her yıl düzenli olarak tekrarlanmaz. Geçici iş, ihtiyaç halinde başvuru ve bazen birkaç gün bazen de aylarca devam eden iştir⁷. Örneğin bir tarım arazisinde arızalanan sulama sisteminin tamir edilerek tekrar çalışabilir hale getirilmesi geçici iş niteliğindedir, yetişen ürünlerin hasat edilmesi mevsimlik iştir. O

⁵ Sarper Süzek, *İş Hukuku* (İstanbul: Beta Yay., 2022), 270; Kadir Arıcı, *Türk İş Hukuku I Ferdi İş İlişkileri Hukuku* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2022), 92; Emine Tuncay Senyen Kaplan, *Bireysel İş Hukuku* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), 107; Öner Eyrenci v.dğr., *İş Hukuku* (İstanbul: Beta Yay., 2020), 95; Sevil Büyüktarakçı, *İş Hukukunda Mevsimlik İşler ve Kampanya İşleri* (Ankara: Seçkin Yay., 2010), 25; Baki Oğuz Mülayim, *Tarım Sektöründe Çalışanların Sosyal Güvenliği* (Ankara: Adalet Yay., 2021), 106; Mehtap Yücel, "Türk İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Mevsimlik İş" (Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi 2012), 30.

⁶ Erol Akı, "Mevsimlik İşlerde Çalışma Sorunları," *Prof. Dr. Turhan Esener'e Armağan* içinde, (Ankara: İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi Yay., 2000), 250; Bektaş Kar, "Mevsimlik İş," *Sicil İş Hukuku Dergisi* 4 (2006): 70.

⁷ Senyen Kaplan, *Bireysel İş Hukuku*, 108.

halde, bir işyerinin mevsime dayalı çalışması olsun veya olmasın, o işyerinde geçici işler söz konusu olabilir.

II. TARIM İŞİ

Tarım işinin biri geniş diğeri dar anlamda olmak üzere iki farklı tanımı bulunmaktadır. Geniş anlamda tarım işi, bitkisel ve hayvansal ürünlerin elde edilmesi için toprağın işlenmesi, iyileştirilmesi ve hayvan yetiştiriciliğinin yapılmasıdır⁸. Dar anlamda tarım işi ise hayvan yetiştiriciliğini barındırmadığı gibi topraktan ürün elde edilmesini sağlayan bütün faaliyetleri de kapsamına almaz. Bu itibarla ormancılık, bahçivanlık, çiçekçilik, ipek kozacılığı, balıkçılık, hayvancılık, çobanlık, yemişçilik, avcılık dar anlamda tarım işi olarak kabul edilmez⁹.

İş Kanunu m. 111/3 ile tarım ve orman işlerinin neler olduğu açıklığa kavuşturulmuştur. Aynı şekilde Sanayi, Ticaret, Tarım ve Orman İşlerinden Sayılan İşlere İlişkin Yönetmelik¹⁰ ekinde hangi işlerin tarım ve orman işlerinden sayılacağı Kanunun 111. maddesi ile uyumlu bir şekilde düzenlenmiştir¹¹. Gerek İK m. 111/3 hükmüne gerekse yönetmelik ekinde

---

⁸ İhsan Erkul, *Türkiye’de Ziraat İşçileri ve Bunlara İlişkin Çalışma Hukuku* (Eskişehir: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay., 1967), 2; Mehmet Bülbül, “Tarım İşçileri, Sorunları ve Çözüm Önerileri,” *Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri Semineri* içinde, (Ankara: MPM Yay., 1982), 15; Yücel Çağlar, “Tarım ve Ormancılık Kesimlerinde İş Yaşamıyla İlgili Tarımsal Sorunlar ve Çözümlemesine Yönelik Öneriler,” *Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri Semineri* içinde, (Ankara: MPM Yay., 1982), 57.

⁹ Erkul, *Ziraat İşçileri*, 2; Ferit Hakkı Saymen, *Türk İş Hukuku* (İstanbul: Hak Kitabevi, 1954), 229; Ünal Narmanlıoğlu, *İş Hukuku Ferdi İş İlişkileri I* (İstanbul: Beta Yay., 2014), 82.

¹⁰ RG, 03.09.2008, S. 26986.

¹¹ İK m. 111/3 hükmü ile tarım ve orman işlerinden sayılacak işler, “a) Her çeşit meyveli ve meyvesiz bitkiler; çay, pamuk, tütün, elyaflı bitkiler; turunçgiller; pirinç, baklagiller; ağaç, ağaççık, omca, tohum, fide, fidan; sebze ve tarla ürünleri; yem ve süt bitkilerinin yetiştirilmesi, üretimi, ıslahı, araştırılması, bunlarla ilgili her türlü toprak işleri, ekim, dikim, aşı, budama, sulama, gübreleme, hasat, harman, devşirme, temizleme, hazırlama ve ayırma işleri, hastalık ve zararlılarla mücadele, toprak ıslahı, çayır, mera, toprak ve su korunması.

b) Ormanların korunması, planlanması (amenajman), yetiştirilmesi, işletilmesi, sınırlandırılması çalışmaları, bunlara ait alt yapı çalışmaları ile tohum toplama, fidanlık, ağaçlandırma, erozyon kontrolü, etüt proje ve rehabilitasyonu, ormancılık

bakıldığında tarım işlerinin bitkisel ve hayvansal ürün elde edilmesine yönelik üretme, yetiştirme, bakım faaliyetleri ile koruma ve düzenleme faaliyetleri olarak değerlendirildiği görülmektedir¹². Ayrıca kara ve su avcılığı ile üreticiliği sonucu elde edilen ürünlerle sınırlı olmak üzere taşıma ve saklama işleri de tarım işi olarak kabul edilmektedir. Bu düzenlemeler neticesinde tarım işlerini tek tek sayma yoluna giden İş Kanununun geniş anlamda tarım işi tanımını benimsediğini söyleyebiliriz¹³. O halde zeytin toplama, mantar üretimi, tarlayı traktörle sürme, fidan dikme ve hipodromda yarış atı bakıcılığı işleri, arıcılık, seracılık, balıkçılık ve çobanlık faaliyetleri birer tarım işidir.

Bununla birlikte dalyancılığın tarım işlerinden sayılıp sayılmayacağı hususunda öğretide görüş birliği bulunmamaktadır. Dalyan; deniz, göl gibi sularda, balıkların toplu olarak geçtikleri yerin üç tarafı ağ ile kapalı, dördüncü tarafı balıkların girmesi için açık bırakılan ve balıklar girince kapatılan su altı işyeri olarak tanımlanabilir¹⁴. Bu işyerinde yapılan faaliyetler dalyancılık olarak adlandırılır. Bir görüşe göre, dalyanlarda çalışan su ürünleri yetiştiricilerinin yaptığı işin, tarım işi olarak nitelendirilmesi mümkün değildir¹⁵. Bir diğer görüşe göre, dalyanlarda yapılan balık üretim ve avlama

---

araştırma ile milli park, orman içi dinlenme yerleri ve kent ormanlarının kurulması, bakım ve geliştirilmesi.

- c) *Her türlü iş ve gelir hayvanlarının (arı, ipek böceği ve benzerleri dahil) yetiştirilmesi, üretimi, ıslahı ve bunlarla ilgili bakım, güdümler, terbiye, kırkım, sağım ve ürünlerinin elde edilmesi, toplanması, saklanması ile bu hayvanların hastalık ve asaklalarıyla mücadele.*
- d) *854 sayılı Deniz İş Kanununun hükümleri saklı kalmak kaydıyla, kara ve su avcılığı ve üreticiliği ile bu yoldan elde edilen ürünlerin saklanması ve taşınması” olarak kabul edilmiştir.*

¹² Hamdi Mollamahmutoğlu v.dğr., *İş Hukuku* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2014), 307; Mülayim, *Tarım Sektöründe Çalışanlar*, 122.

¹³ Münevver Temir, *Türk İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Tarımda Çalışanlar* (Ankara: Yetkin Yay., 2020), 14.

¹⁴ Mefnun Baykal, *İş Hukuku Sözlüğü* (Ankara: Başnur Matbaası, 1969), 37. Su Ürünleri Kanunu m. 2'ye göre, “Dalyan yeri: Bir veya mütaaddit sabit yahut muvakkat dalyan kurmaya elverişli istihsal sahalarıdır.

Sabit dalyan: Denizlerde ve içsularda su ürünleri istihsal etmek için kazık, çit, çubuk, tel, taş veya beton ve benzeri manialarla çevrilmek suretiyle, sınırları değişmeyecek şekilde kurulan veya tabii olarak çevrilmiş su sahalarından meydana getirilen diple irtibatlı tesislerdir.

Muvakkat dalyan (Yüzer): Şamandıra, duba, tekne ve saireye bağlı ağlarla çevrilmek suretiyle kurulan su mahsulleri istihsaline mahsus tesislerdir.”

¹⁵ Cevdet İlhan Günay, *İş Kanunu Şerhi* (Ankara: Yetkin Yay., 2006), 234.

işleri de nihayetinde tarım işi olarak kabul edilmelidir¹⁶. İş Kanunu m. 111/3-d bendi gereği, “854 sayılı Deniz İş Kanununun hükümleri saklı kalmak kaydıyla, kara ve su avcılığı ve üreticiliği ile bu yoldan elde edilen ürünlerin saklanması ve taşınması” işleri tarım işlerinden sayılmaktadır. Kanaatimizce gerek İş Kanunu m.111/3-d gerek bu maddeye dayanılarak çıkarılan yönetmelik hükümleri doğrultusunda “su avcılığı, üreticiliği ve bu yolla elde edilen ürünlerin saklanması ve taşınması” işleri tarım işi olarak kabul edildiğinden, dalyanlarda yapılan balık avlama ve üretim işleri de tarım işi sayılmalıdır.

Ülkemizin bazı bölgelerinde mevsimlik olarak çalışan ve tarlayı korumakla görevli bağ, tarla bekçilerinin yaptıkları işin tarım işi olup olmadığı hususu üzerinde ayrıca durmak gerekir. İş Kanununun 111. maddesinde “toprak ve su korunması” işleri tarım işi olarak kabul edilmekle birlikte, maddede yer alan toprak korunması ifadesini toprağın fiziksel yapısının düzeltilmesi amacıyla gübreleme işlerinin yapılması ve böylece toprağın su tutma kapasitesinin artırılması, besin maddelerince zenginleştirilmesi olarak anlamak gerekir. Görevi dışarıdan gelecek tehlikelere karşı tarlayı korumak olan tarla bekçisinin yaptığı işin anılan nedenlerle tarım işi olarak nitelendirilemeyeceği kanaatindeyiz.

Bu noktada ele alınması gereken bir diğer husus, koruma bekçilerinin faaliyetleridir. 4981 sayılı Çiftçi Mallarının Korunması Hakkında Kanunun¹⁷ 12. maddesinde koruma bekçilerinin görevleri, çiftçi mallarını korumak ve çiftçi mallarına zarar verilmesi halinde zarar verici eylemin devam etmesini önleyici tedbirleri almak, ortaya çıkan zararın belirlenebilmesi için delil toplayarak durumu koruma ve ihtiyar meclisine bildirmek olarak sayılmıştır. Dolayısıyla koruma bekçilerinin söz konusu faaliyetlerinin de İş Kanununun 111. maddesinde sayılan tarım işlerinden olmadığı muhakkaktır.

III. MEVSİMLİK TARIM İŞÇİSİ

Türkiye’de iklimin ve dolayısıyla tarımsal üretimin çeşitliliği, yılın birçok ayına yayılan yapısı, üretim süreçlerinden özellikle hazırlık ve hasat dönemlerinde çok sayıda işçiye gereksinim duyulması, tarımsal üretimde gezici ve mevsimlik olarak istihdam edilebilen dinamik bir iş gücü havuzuna

¹⁶ Fatih Uşan, “Yargıtay Kararları Işığında İş Kanunu Açısından Tarım İşleri,” *Kamu-İş* 7, sy. 2 (2003): 13.

¹⁷ RG, 10.07.1941, S. 4856.

sürekli olarak ihtiyaç doğurmaktadır¹⁸. Tam da bu noktada anılan iş gücü talebini karşılamak üzere mevsimlik tarım işçileri karşımıza çıkar. Ülkemiz tarım arazisi koşullarının çalışanlara devamlı iş sağlayamaması da tarım işçiliğinin çoğunlukla mevsimlik olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk, tarım iş gücünün çeşitli bölgelerde ve tarım kollarında sürekli hareket halinde olması sonucunu doğurur¹⁹.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından 2010 yılında hazırlanan ve mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan eylem planında²⁰ mevsimlik tarım işçiliğinin nedenleri şu şekilde ifade edilmiştir: “*Kırsal alanda topraksız çiftçilerin yanı sıra tarım işletmelerinin başta miras hukuku olmak üzere çeşitli nedenlerle giderek küçülmesi ve parçalanması birçok işletmeyi kendine yeterli olmaktan uzaklaştırmıştır. Bunun sonucu olarak, tarımsal faaliyet ile uğraşan birçok aile, geçimini sağlayabilmek amacıyla daha fazla tarımsal iş olanağı bulunan yörelere gezici (yerleşik olmayan) ve mevsimlik (geçici) işçi olarak gitmek durumunda kalmaktadır. ... Genellikle işleyecek toprağı bulunmayan, yetersiz toprağına sahip olan ya da çeşitli nedenlerle bu toprakları işleyemeyen aileler, tarımsal işgücü talebi yoğun olan yerlere giderek, gezici veya geçici olarak çalışmaktadırlar*”.

Anılan eylem planında da belirtildiği üzere mevsimlik tarım işçileri, gezici ve geçici mevsimlik tarım işçileri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mevsimlik gezici tarım işçileri, sürekli yaşadıkları yerleşim alanlarından mevsimlik tarım işlerinin yoğun olduğu bölgelere çalışmak amacıyla giden ve iş bitene kadar o bölgede kalan işçilerdir. Mevsimlik geçici tarım işçileri ise daha ziyade günübirlik çalışan, tarımsal üretimin yapıldığı alanda veya yakınlarında yaşayan işçilerdir. Tarım araçları çoğunlukla işveren ile

¹⁸ Kalkınma Atölyesi, *Bir Yevmiye, Bir Yevmiyedir: Tarım Araçları ve Türkiye’de Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliği* (Ankara: Kalkınma Atölyesi Yay., 2018), 43; Çetin Yılmaz ve Ayşe Seda Yıldırım İşler, “Fındık Tarımı Özelinde Tarım İş Aracılığının Sosyolojik Analizi,” *Emek Araştırma Dergisi* 11, sy. 18 (Aralık 2020): 124; Divana, “Tarım Araçları,” 22.

¹⁹ Rüçhan Işık, “Türkiye’de Tarım Sektöründe Sendikacılık Hareketleri,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 27, sy. 3 (Mayıs 1970): 58.

²⁰ Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Stratejisi ve Eylem Planı, <https://docplayer.biz.tr/1493-T-c-calisma-ve-sosyal-guvenlik-bakanligi-mevsimlik-gezici-tarim-iscilerinin-calisma-ve-sosyal-hayatlarinin-iyilestirilmesi-stratejisi-ve-eylem-plani.html>, erişim tarihi: 28.01.2023.

mevsimlik gezici tarım işçileri arasında iş sözleşmesi kurulmasına aracılıkta etkin bir rol üstlenir.

IV. TARIM ARACISI

Tarım aracılığı, tarım işlerinin yoğun olduğu dönemlerde, işverenlerin geçici bir dönem için ihtiyaç duydukları mevsimlik iş gücünü karşılamak üzere mevsimlik tarım işçileri ile işverenleri bir araya getiren ara mekanizma olarak tanımlanabilir. Mevsimlik tarım işçiliği geçmiş dönemlerden beri içinde geleneksel anlamda bir iş aracılığı kurumunu barındırmaktadır. Tarım araçları çeşitli adlarla anılmaktadır; ilk dönemlerde “elci başı”, ilerleyen dönemlerde ise Ege Bölgesinde “dayıbaşı”, Çukurova’da “elçi başı”, Nazilli’de “enar”, incir işletmelerinde “baladur”, Trakya’da “dragoman”, Balıkesir ve çevresinde “kâhya”, “çavuş”, Gaziantep ve Maraş’ta “başcıl” kavramları ve genel olarak “elçi”, “dayıbaşı” sözcükleri tarım araçlarını ifade eder. Mevsimlik tarım işçilerinin farklı şekillerde anılan bu iş ve işçi bulma araçları ile iletişim kurmaksızın iş bulabilmelerine neredeyse olanak yoktur²¹. İşveren hiçbir zaman tüm işçilerle tek tek anlaşıp sözleşme imzalamaz, ihtiyacı olduğu sayıda tarım işçisi için yalnızca aracı ile irtibata geçer.

Tarım araçlarının yasal tanımına Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliğinde yer verilmiştir. Buna göre aracı, tarımda iş ve işçi bulma aracılığını yapmak üzere Kurumca izin verilen gerçek veya tüzel kişileri ifade eder (m. 4). Maddede anılan kurum ise Türkiye İş Kurumudur.

V. TARIMDA İŞ VE İŞÇİ BULMA ARACILIĞININ MEVCUT DURUMU

A. Tarım Aracısının Tarımsal İş Gücü Piyasasındaki Rolü

Tarım araçları, işverenle görüşüp aralarında kararlaştırdıkları esaslar dahilinde işvereni istihdam edeceği mevsimlik gezici tarım işçisi ile bir araya getirirler. Araçlar bu süreçte iki farklı yöntem izleyebilmektedir. İlk yöntem, araçların bir grup mevsimlik tarım işçisi ile sürekli olarak irtibat halinde olması ve iş geldiği zaman bu gruptakilerle çalışmasıdır. Böylece işverenlerle yaptıkları anlaşmalar neticesinde bu işçileri ve gerekirse başka işçileri işe yerleştirir²² ve işin devamı süresince de yönetmeliğin kendisine yüklediği

²¹ Erkul, *Ziraat İşçileri*, 84; Murat Şeker, *Türkiye’de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi* (Ankara: Değişim Yay., 1986), 131.

²² Erkul, *Ziraat İşçileri*, 105.

yükümlülükleri yerine getirir. Bu yöntemde aracılarn iş gücü ihtiyacını öncelikli olarak akrabalar, hemşehriler, komşular ve tanıdıklar üzerinden karşılamaya önem verdikleri ifade edilmektedir²³. İkinci yöntemde, aracı işverenden aldığı emir ve talimat gereğince mevsimlik tarım işçilerinin yoğun olarak yaşadığı bölgelere giderek işçilerle görüşür, anlaştığı yeni işçileri işyerine getirir²⁴ ve işin devamı süresince de yönetmelik gereğince üstlendikleri görevleri yerine getirir. Bazen de aracı henüz faal sezon başlamadan önce ekonomik olarak zor durumda olan mevsimlik tarım işçilerine borç para verir ve böylece bu kişilerin gelecek mevsim döneminde kendi çalışacağı işverenden başka bir işveren yanında çalışması ihtimalini ortadan kaldırır²⁵. Her iki yöntemde de işçiler, işverenle doğrudan temasa geçerek çalışma koşullarını belirleme konusunda bir anlaşma yapma imkânına sahip olmazlar. İşçilerin muhatabı aracıdır ve ancak aracıyla görüşülerek çalışma koşulları hakkında bilgi sahibi olunabilir²⁶.

Mevcut yasal düzenlemeler çerçevesinde işleyen bir tarım aracılığı sistemi, mevsimlik tarım işçilerinin daha elverişli koşullarda çalışması bakımından önemli bir işleve sahiptir. Zira Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği aracılara; işverenle sözleşme yapılması, işçilere iş, ücret ve ilgili konularda bilgi verilmesi, ücretlerin ödenmesi ve ulaşım konusunda gerekli önlemlerin alınmasının sağlanması, işçilerin konaklama yerlerinin sağlığa uygun hale getirilmesi için uygun koşulların hazırlanması gibi pek çok yükümlülük getirmiştir. Bununla birlikte aracı olmaksızın mevsimlik tarım işçilerinin iş bulabilmesinin neredeyse olanaksızlığı, işçilerin aracılardan istismar edilmesine kapı aralamaktadır.

2015 yılı Mart ayında hazırlanarak TBMM'ye sunulan meclis araştırması komisyon raporunda tarım aracılarnın işçilerden sadakat beklentisinin olduğu ve normal çalışma yaşamından farklı olarak işçilerde, işverene değil tarım aracısına duyulan bir bağımlılık ilişkisinin bulunduğu belirtilmiştir. Rapora göre, bağımlılık ilişkisinin oluşmasının temelinde iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, aracılarn iş gücü ihtiyacını ilk olarak daha çok akrabalar,

²³ Sidar Çınar ve Kuvvet Lordoğlu, "Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Tekil Bir Analiz: Karasu Fındık Toplama İşçileri," *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi* 10, sy. 38 (2015): 7; Yılmaz ve Yıldırım İşler, "Tarım İş Aracılığı," 134.

²⁴ Cemil Çalgüner, *Türkiye'de Ziraat İşçileri* (Ankara: T.C. Ziraat Vekaleti Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yay., 1943), 47; Şeker, *Bütünleşme*, 132.

²⁵ Çınar ve Lordoğlu, "Karasu Fındık Toplama İşçileri," 8; Divana, "Tarım Aracıları," 41.

²⁶ Erkul, *Ziraat İşçileri*, 105.

hemşehriler ve komşular üzerinden karşılımları ve çalışma ilişkilerinde mevzuat düzenlemelerinin değil; dayanışma, karşılıklı güven gibi duyguların önemli olmasıdır. Bağımlılık ilişkisinin oluşmasının ikinci nedeni ise yukarıda da ifade edildiği üzere, işçilerin çalışmadıkları dönemlerde daha sonra ödemek üzere araçlardan aldıkları borçlardır. İşçiler çalışmadıkları dönemde araçlardan aldıkları borç para ile geçimlerini sürdürmekte ve çalışma dönemi geldiğinde kendisine borç veren araçlıdan başka bir aracıyla çalışamaz duruma düşmektedir. Her iki nedenle ortaya çıkan bağımlılık ilişkisi tarım işçilerinin çalışma ilişkilerini etkilemekte ve işçilerin ücret, çalışma süreleri ve diğer çalışma koşullarına yapacakları her türlü itiraz sadakatsizlik olarak görülmektedir²⁷.

B. Tarafları Tarım Aracısından Hizmet Almaya Yönelten Nedenler

Mevsimlik tarım işçisi ve işvereni tarım aracısından hizmet almaya yönelten pek çok neden bulunmaktadır. Her şeyden önce aracılık faaliyeti neticesinde işverenler, ihtiyaç duydukları sayı ve nitelikte mevsimlik tarım işçisine ulaşmak için çok fazla zaman harcamadıkları gibi işçilerin işe alınması sürecinde yapmaları gereken harcamalardan da tasarruf ederler. Zira ihtiyaç duydukları mevsimlik iş gücünü karşılamak üzere araçlılardan hizmet alan işverenler, her bir işçi ile tek tek görüşüp çalışma koşullarını ayrıca belirleme ve pazarlık yapmanın getirdiği maliyetlerden kurtulurlar²⁸. İşçiler de bilmedikleri bir bölgede iş arama zorluğu ve iş bulamama ihtimalinden kurtulmak için tarım aracı ile çalışmayı tercih ederler.

Tarım aracısının istenilen zamanda işçiye ulaşma imkânının bulunması, işverenin ise tarla veya bahçesinde çalıştırabileceği tarımsal iş gücüyle irtibat kuracak ilişkilerden yoksun olması, işveren - aracı ilişkisinin ortaya çıkmasının temel nedenidir. Doğru zamanda, yeterli sayı ve nitelikte işçiye ulaşıldığı takdirde tarım ürünleri yerde kalmaz, ürün istenilen kalitede olur. Dolayısıyla işveren açısından bir aracıyla ilişkili olmak ve bunu uzun bir zaman dilimine taşıyabilmek işletmenin devamlılığı açısından oldukça önemlidir. Böylece işveren, tarım işlerinin yoğun olduğu dönemler bakımından ihtiyaç duyduğu mevsimlik iş gücünü garanti altına almış olur.

²⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyon Raporu, 86-87, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasavi/donem24/yil01/ss.716.pdf>, erişim tarihi: 21.01.2023.

²⁸ Divana, "Tarım Aracıları," 43-44.

Öte yandan araçların mevsimlik iş gücü ihtiyacını öncelikle akrabalar ve hemşehrileri üzerinden karşılama, işçi ile aracı arasında karşılıklı dayanışma ve güven ilişkisi kurulmasını sağlar²⁹. Bu güven ilişkisi sebebiyle araçlar sadece tek bir üretim sezonunda değil, gelecek üretim sezonunda da tanıdığı işçilerle çalışır. Yine araçların daha öncesinde tanıdığı, iş görme şeklini bildiği mevsimlik tarım işçileri ile çalışması işverenin görülen işin kalitesinden emin olmasını kolaylaştırır.

VI. TARIM ARACILIĞININ BENZER HUKUKİ KURUMLAR İLE KARŞILAŞTIRILMASI

A. Birlikte İşverenlik

İşçi tarafı aynı olmakla birlikte işveren tarafının birden fazla olduğu ve işçinin tek bir iş sözleşmesiyle aynı nitelikteki iş görme edimini aynı zamanda tüm işverenlere karşı yerine getirdiği iş ilişkisi birlikte işverenlik olarak ifade edilmektedir³⁰. Bu ilişki, işçi ve işverenler arasında birlikte yapılan bir sözleşmeyle kurulabileceği gibi mevcut bir iş ilişkisine sonradan katılma yoluyla da kurulabilir. Birlikte işverenlerin işçiye karşı müteselsil sorumluluğuna yönelik herhangi bir yasal düzenleme mevcut olmasa da Yargıtay yerleşmiş içtihadıyla birlikte işverenlerin müteselsilen sorumlu olacağını kararlaştırmaktadır³¹.

Çalışma hayatının taraflarını iş ilişkisi kurulması amacıyla bir araya getiren aracı ise çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak ele alınacağı üzere işveren sıfatı taşımaz. Dolayısıyla aracının işçilerin hak ve özgürlüklerine ilişkin olarak işverenle birlikte sorumlu tutulması mümkün değildir.

B. Takım Sözleşmesi

Takım kılavuzu ve takım sözleşmeleri ile oluşturulmuş iş sözleşmelerine 4857 sayılı İş Kanununda yer verilmiştir. Buna göre, birden çok işçinin

²⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyon Raporu, 87, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss.716.pdf>, erişim tarihi: 21.01.2023.

³⁰ Süzek, *İş Hukuku*, 157.

³¹ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehtap Yücel Bodur, *İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Birlikte İşverenlik* (İstanbul: Beta Yay., 2018), 310 vd.

meydana getirdiği bir takımı temsilen bu işçilerden birinin, takım kılavuzu sıfatıyla işverenle yaptığı sözleşmeye takım sözleşmesi denir (m. 16/1). Maddenin ikinci fıkrasında yazılı şekilde yapılması zorunlu olan takım sözleşmelerinde yer alması gereken hususlar, üçüncü fıkrasında takım sözleşmesinde isimleri yazılı işçilerden her birinin işe başlamasıyla o işçi ile işveren arasında iş sözleşmesi yapılmış sayılacağı ve takım kılavuzunun sorumluluğu, dördüncü ve son fıkrasında ise takım kılavuzu ile çalışan işverenin işçilere karşı sorumluluğu düzenlenmiştir.

Çok sık rastlanmamakla birlikte bazen bir tarım işçisinin, kendisinin de aralarında bulunduğu bir takım adına hareket ederek çalışma koşullarını işverenle görüşüp, belirlemesi mümkündür. İşverenle kendisi ve takıma dahil diğer işçiler adına sözleşme imzalayan bu takım kılavuzu, takım arkadaşları ile birlikte iş görme edimini yerine getirerek ücret alır. Takım kılavuzunun kendisiyle beraber çalışan arkadaşları adına imzalamış olduğu sözleşme, takım sözleşmesidir.

Tarım araçlarının yükümlülüklerinin ve bu yükümlülüklerle bağlı olarak ortaya çıkan sorumluluklarının gereği gibi ortaya konabilmesi ve uygulamada ortaya çıkan kavram kargaşasının sona erdirilebilmesi için tarım aracısı - takım kılavuzu ayrımının açıklığa kavuşturulması gerekir. Her şeyden önce takım kılavuzu takıma dahil arkadaşlarıyla birlikte iş görme edimini yerine getirirken; tarım aracısı işçilerle birlikte çalışmaz. Başka bir ifadeyle takım kılavuzu aynı işe alınan işçilerden biri olduğundan iş sözleşmesiyle çalışan bir tarım işçisidir³²; ancak tarım araçları işçilerle birlikte çalışmaz ve bu kişilerin işçi olarak kabulü mümkün değildir. Bu itibarla takım kılavuzu ile tarım aracısına uygulanacak mevzuat hükümleri de farklılık göstermektedir.

Bununla birlikte takım kılavuzu kavramı uygulamada pek bilinmemekte, tarımda iş ve işçi bulma aracılığı faaliyetini yürüten ve “elçi” olarak anılan tarım araçları ile karıştırılmaktadır. Yargıtay uygulamasında dahi bu ayrımın tam olarak ortaya konulmadığı ve taraflarca “elçi” olarak tabir edilen kişilere,

³² Senyen Kaplan, *Bireysel İş Hukuku*, 110; Ercan Akyiğit, *Bireysel İş Hukuku* (Ankara: Seçkin Yay., 2021), 165-166; Haluk Hadi Sümer, *İş Hukuku* (Ankara: Seçkin Yay., 2022), 50; Arıcı, *Türk İş Hukuku*, 100; Ömer Ekmekçi ve Esra Yiğit, *Bireysel İş Hukuku Dersleri* (İstanbul: On İki Levha Yay., 2020), 70; Eyrenci v.dğr., *İş Hukuku*, 94-95; Mustafa Kılıçoğlu ve Kemal Şenocak, *İş Kanunu Şerhi* (İstanbul: Legal Yay., 2013), 225; Durmuş Özcan, *İş Kanunları Şerhi* (Ankara: Adalet Yay., 2014), 224; Fatih Uşan v.dğr., *Yargıtay ve Bölge Adliye Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel İş Hukuku ve İş Yargılaması* (Ankara: İntes Yay., 2021), 114.

işçilerle birlikte çalışıp çalışmadıklarına bakılmaksızın takım kılavuzuna ilişkin İK m. 16'nın uygulandığı görülmektedir. Nitekim Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin bir kararına göre³³, “Öte yandan kabule göre de dava dilekçesinde “elçi” tabiri İş Kanununun 16. maddesinde yer alan takım sözleşmesi ile oluşturulan iş sözleşmelerinde yer alan takım kılavuzunu karşılamaktadır”. Yine Yargıtay’ın başka bir kararına göre³⁴, “Davada uyuşmazlık konusu olan husus, dayıbaşı tabir edilen aracılardan temin ettiği kişilerle davacı arasındaki hukuki ilişkinin niteliği ve sonuçta bu kişilerin sigortalı sayılıp sayılmayacaklarıdır. Davacı ile dayıbaşı ve çalışanlar arasındaki hukuki ilişki, mevcut özelliklerine göre 1475 sayılı İş Kanununun 10. Maddesinde öngörülen “takım sözleşmesi”ne dayanmaktadır”.

C. Geçici İş İlişkisi

Geçici iş ilişkisi, mesleki olan ve olmayan geçici iş ilişkisi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mesleki olmayan geçici iş ilişkisinde işveren, devir esnasında yazılı rızasını aldığı bir işçisini, holding bünyesi içinde veya aynı şirketler topluluğuna bağlı başka bir işyerinde iş görme edimini yerine getirmek üzere geçici olarak devreder³⁵. Devreden işveren olmayı sürdürdüğü bu ilişki, devreden işverenlerin niteliği itibarıyla tarım sektöründe uygulama alanı bulmaz.

Mesleki geçici iş ilişkisi ise sadece Türkiye İş Kurumu tarafından izin verilen özel istihdam büroları tarafından kurulabilir (İK m. 7/2). 4904 sayılı Kanun m. 17/3 hükmünde özel istihdam bürolarının mesleki geçici iş ilişkisi kurabilme şartları ayrıntılı olarak düzenlenmiştir³⁶. Bu koşullara ilaveten,

³³ Y. 9. HD, E. 2007/16864, K. 2008/11046, 02.05.2008, (Legalbank). Aynı doğrultuda, Y. 9. HD, E. 1989/7889, K. 1989/11134, 21.12.1989, (Kazancı İçtihat Bankası).

³⁴ Y. 10. HD, E. 1985/6406, K. 1985/7244, 24.12.1985, (Lexpera). Aynı doğrultuda, YHGK, E. 2000/13-77, K. 2000/63, 09.02.2000, (Legalbank).

³⁵ Süzek, *İş Hukuku*, 295; Nuri Çelik v.dğr., *İş Hukuku Dersleri* (İstanbul: Beta Yay., 2021), 253; Çağlar Çopuroğlu, *Türk İş Hukukunda Mesleki Geçici İş İlişkisi* (Ankara: Seçkin Yay., 2022), 22; Arıcı, *Türk İş Hukuku*, 101; Akyiğit, *Bireysel İş Hukuku*, 144; Senyen Kaplan, *İş Hukuku*, 112; Ekmekçi ve Yiğit, *Bireysel İş Hukuku Dersleri*, 170.

³⁶ Buna göre, “Başvuru tarihinden önceki iki yıl süresince kesintisiz faaliyet gösteren Kuruma kayıtlı özel istihdam bürolarına; a) Kurumca yapılacak inceleme sonucunda olumlu rapor düzenlenmiş olması b) Geçici iş ilişkisi kurma yetkisi almak üzere Kuruma başvuru tarihinde brüt asgari ücret tutarının iki yüz katına denk gelen miktarda teminat verilmiş olması c) Kurum alacağının bulunmaması d) Özel istihdam bürosunun; vadesi geçmiş vergi borcunun bulunmaması, Sosyal Güvenlik Kurumuna prim, idari para cezası ve bunlara ilişkin gecikme cezası ve gecikme zammı borcunun

mesleki geçici iş ilişkisi kurma yetkisi almak isteyen özel istihdam bürolarının, Kuruma başvuru tarihinden önceki iki yıl boyunca kesintisiz olarak iş aracılığı faaliyeti yürütmesi gerekir (m. 17/3).

Mesleki geçici iş ilişkisi; özel istihdam bürosu, geçici işçi ve geçici işçi çalıştıran işveren arasında kurulan üçlü bir hukuki ilişkiye dayanır³⁷. İşçi, bir hizmet bedeli karşılığında işçi vermeyi meslek edinmiş özel istihdam bürosu tarafından, başka bir işverene ödünç verilmek üzere işe alınır³⁸. Özel istihdam bürosu bu amaçla iş sözleşmesi imzaladığı işçilerini kendi işyerinde çalıştırmaz, ihtiyacı olan başka işverenlere geçici bir süreliğine ödünç verir. Geçici işçi ise belirli ve geçici bir süre için geçici işçi çalıştıran işverenin emir ve talimatı altında çalışır³⁹. Dolayısıyla, bu ilişkide işveren özel istihdam bürosudur.

Mesleki geçici iş ilişkisinin tarımda çalışma ilişkileri bakımından önem arz ettiği nokta, mevsimlik tarım işlerinde herhangi bir süre sınırı bulunmaksızın bu ilişkinin kurulabilmesidir (İK m. 7/2-b). Bahse konu düzenlemenin esas nedeni, mevsimlik tarım işlerinin niteliği itibarıyla belirli süreyle sınırlı olması ve kayıt dışı çalışmanın oldukça yaygın olduğu tarım sektörünün olabildiğince kayıt altına alınması isteğidir⁴⁰.

---

bulunmaması veya vergi dairesine ve Sosyal Güvenlik Kurumuna olan borcunun 21/7/1953 tarihli ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanununun 48 inci maddesine göre tecil edilmiş, taksitlendirilmiş veya ilgili diğer kanunlar uyarınca yeniden yapılandırılmış olması ve bu tecil, taksitlendirme ve yapılandırmaların devam etmesi e) Uygun bir işyerine sahip olması, hâlinde Kurum tarafından geçici iş ilişkisi kurma yetkisi verilebilir”.

³⁷ Meslek edinilmiş geçici iş ilişkisinin tarafları olan özel istihdam bürosu, geçici işçi çalıştıran işveren ve geçici işçi tanımlarına Özel İstihdam Büroları Yönetmeliğinin 3. maddesinde yer verilmiştir. Buna göre özel istihdam bürosu, iş arayanların elverişli oldukları işlere yerleştirilmesine ve çeşitli işler için uygun işçiler bulunmasına aracılık yapmak ve/veya geçici iş ilişkisi kurma faaliyeti yürütmek üzere Kurum tarafından izin verilen gerçek veya tüzel kişiler tarafından kurulan büroları; geçici işçi çalıştıran işveren, özel istihdam bürosundan geçici işçi sağlama sözleşmesi ile geçici iş ilişkisi kapsamında işçi temin eden işvereni; geçici işçi ise, geçici işçi sağlama sözleşmesi kapsamında özel istihdam bürosu aracılığıyla başka bir işverene ait işyerinde çalıştırılan işçiyi ifade eder.

³⁸ Çopuroğlu, *Mesleki Geçici İş İlişkisi*, 22; İlhan Serin, “4857 Sayılı İş Kanunu’nda Geçici (Ödünç) İş İlişkisi,” *Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi* 7 (2005): 1062; Civan, “Meslek Edinilmiş Ödünç (Geçici) İş İlişkisi,” 37, 70.

³⁹ S. Esra Baskan, “Türk İş Hukukunda Meslek Edinilmiş Geçici İş İlişkisi,” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 21, sy. 2 (Nisan 2017): 10-11.

⁴⁰ Çopuroğlu, *Mesleki Geçici İş İlişkisi*, 132.

Özel istihdam büroları aracılığıyla yürütülen mesleki geçici iş ilişkisinin tarım aracılığı ile benzer bazı yönleri bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse gerek tarım aracısı gerek özel istihdam bürosu, söz konusu faaliyetlerini meslek edinmişlerdir. Yine tarım araçlarının fiziki bir işyeri bulunmadığı gibi özel istihdam büroları da çoğunlukla işe aldığı işçiyi çalıştırabileceği bir işyerine sahip olmayıp, bir ofiste faaliyet gösterir. Ancak mesleki geçici iş ilişkisinin tarım aracılığından ayrılan yönlerine de değinmek gerekir. Her şeyden önce aracı ile mevsimlik tarım işçisi arasında bir iş ilişkisi mevcut değilken, özel istihdam bürosu ile işçi arasında bir iş ilişkisi bulunur ve bu ilişki geçici iş ilişkisinin devamı süresince devam eder⁴¹. Zira bu ilişkide işveren özel istihdam bürosudur⁴². Tarım aracısı ise işverenlikten doğan hiçbir hakkı kullanamayacağı gibi işveren yükümlülüklerini de taşımaz. Yine iş sözleşmesi sona eren tarım işçisinin aracının yanında çalışması mümkün değilken, geçici iş ilişkisinde söz konusu ilişkinin sona ermesi ile geçici işçinin özel istihdam bürosunun yanına dönmesi gerekir. Tarım aracılığı ile mesleki geçici iş ilişkisi, faaliyet izni alabilmeleri için aranan koşullar bakımından da farklılık arz etmektedir. Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliğinde yer alan basit koşulları sağlayan herkese talep etmeleri halinde aracı belgesi verilirken, mesleki amaçlı geçici iş ilişkisi kurabilmek için asgari ücretin iki yüz katı tutarında teminat verilmesi, vadesi gelmiş vergi, prim ve idari para cezası borcu bulunmaması, iki yıl süresince kesintisiz faaliyet gösterilmesi gibi pek çok koşulun yerine getirilmesi gerekir.

VII. TARIMDA İŞ VE İŞÇİ BULMA ARACILIĞININ YASAL ÇERÇEVESİ

A. Tarım Araçlarında Aranan Nitelikler

Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği çerçevesinde iş ve işçi bulma aracılığı yapabilmek için; Türk vatandaşı olmak, 18 yaşını bitirmiş olmak, kamu haklarından yoksun olmamak, detaylarına yönetmelikte yer verilen birtakım suçlardan dolayı ceza almamış olmak⁴³, en az ilkokul mezunu olmak, Kurum

⁴¹ Ercan Akyiğit, *İş Kanunu Şerhi* (Ankara: Seçkin Yay., 2008), 385.

⁴² Çopuroğlu, *Mesleki Geçici İş İlişkisi*, 28.

⁴³ Yönetmelik m. 6/1-ç hükmünde bu suçlar, “*Türk Ceza Kanununun 53 üncü maddesinde belirtilen süreler geçmiş olsa bile; kasten işlenen bir suçtan dolayı bir yıl veya daha fazla süreyle hapis cezasına ya da affa uğramış olsa bile devletin güvenliğine karşı suçlar, Anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, milli savunmaya karşı suçlar, devlet sırlarına karşı suçlar ve casusluk, zimmet, irtikâp,*

tarafından belirlenen masraf karşılığını yatırmak ve tüzel kişilerde şirket kuruluş sözleşmesinin yayımlandığı ticaret sicili gazetesinin bir örneğini Kuruma ibraz etmek gereklidir (m. 6). Yönetmeliğin yürürlüğe girdiği tarihte “Tarımda İş ve İşçi Bulma Aracısı” belgesi almış olanlar için, aracılık görevini devam ettirdikleri müddetçe ilkokul mezunu olma koşulu aranmaz (geç. m. 1). Yönetmelikte tüzel kişilerin de aracılık yapabileceği belirtilmiş olsa da uygulamada bu faaliyeti yürütenlerin tamamının gerçek kişiler olduğu bilinmektedir⁴⁴.

Tarım aracılığı faaliyeti için aranan koşullar incelendiğinde, aracıardan herhangi bir özel niteliğe sahip olmalarının beklenmediği, mesleğe başlamadan önce veya sonrasında eğitim almalarının gerekmediği görülmektedir. Yönetmelikte yer alan basit koşulları yerine getiren herkese talep etmeleri halinde aracı belgesi verilmektedir. Buna rağmen Kalkınma Atölyesi tarafından 2018 yılında yapılan bir araştırma kapsamında görüşülen aracıardan %38,8’inin yönetmeliğin aradığı ilkokul mezunu olma koşulunu dahi taşımadığı tespit edilmiştir⁴⁵.

Aracıların tarımsal iş gücü piyasasındaki aktif rolü ve Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği kapsamındaki yükümlülükleri dikkate alındığında, aracılık izni verilmeden önce İŞKUR yahut yetkilendirdiği başka bir kurum tarafından aracılara eğitim verilmesi ve bu eğitimlerin belirli aralıklarla yenilenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Mevsimlik tarım işçilerinin sahip olduğu haklara ilişkin bilgilendirme yapılması da geleneksel aracılık sisteminin işleyişine katkıda bulunacaktır. Zira mevsimlik tarım işçilerinin sahip olduğu hakları bilmeyen aracıardan; işçilere iş, ücret ve ilgili konularda bilgi vermelerinin, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınmasını ve işçi ücretlerinin doğrudan işçilere ödenmesini sağlamalarının, çocuk işçiliği ile mücadele edilmesinde etkin bir rol üstlenmelerinin beklenmesi gerçekçi bir yaklaşım değildir.

---

rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, güveni kötüye kullanma, hileli iflas, ihaleye fesat karıştırma, edimin ifasına fesat karıştırma, suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerini aklama veya kaçakçılık suçlarından mahkûm olmamak” olarak düzenlenmiştir.

⁴⁴ Kalkınma Atölyesi, *Tarımda İş Aracıları Yasal Yükümlülüklerini Yerine Getirebilir Mi?* (Ankara: Kalkınma Atölyesi Yay., 2022), 5.

⁴⁵ Kalkınma Atölyesi, *Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliği*, 75.

B. Tarım Aracılığı Başvurusu ve Yetkinin Kazanılması

Tarımsal üretimde aracılık faaliyetinde bulunmak isteyen kişilerin ilgili kuruma başvuru yaparak her yıl yeniden belirlenen bir masraf karşılığında “Tarımda İş ve İşçi Bulma Aracısı Belgesi” alması gerekir⁴⁶. Tarımda aracılık yapmak isteyenlerin şahsi ve yazılı başvuruları esas olmakla birlikte, Kurum bu konuda oldukça esnek düzenlemeler getirmiştir. Başvurular üç farklı şekilde yapılabilmektedir. Bunlar; resmî kurumlar aracılığı ile başvuru, şahsi başvuru ve toplu ya da iadeli taahhütlü posta yoluyla başvurudur. Resmî kurumlar aracılığı ile başvuru, aracılık faaliyetinde bulunmak isteyenlerin faaliyette buldukları yerdeki kaymakamlık veya diğer resmi mahalli birimlere gerekli belgeleri vermeleri şeklinde yapılan başvurudur. Kaymakamlık veya diğer resmi mahalli birimin başvuru belgelerini toplu halde Kuruma göndermesi sonucunda uygun koşullara sahip olanların belgeleri düzenlenerek ilgili birime gönderilir ve bu birimlerce imza karşılığı belgeler hak sahiplerine dağıtılır. Şahsi başvuru, ilgililerin gerekli belgelerle doğrudan kurum ünitelerine yaptıkları başvuru şeklindedir. Toplu ya da iadeli taahhütlü posta yoluyla başvuru ise gerekli belgelerin posta yoluyla kurum ünitelerine gönderilmesi şeklinde yapılan başvurudur. Bu yöntemde aracılardan kendi aralarında yetki verdikleri bir kişi aracılığı ile başvuruda bulunmaları ve belgelerini yine aynı kişi eliyle almaları da mümkündür.

Aracılık yapmak üzere başvuran ve tarımda iş ve işçi bulma aracılığı yapması uygun görülen kişilere, kurum il veya şube müdürlüklerince yazılı olarak bilgi verilir. Talepleri uygun bulunan kişilerden Kurumca belirlenen miktarda masraf karşılığının tahsil edilmesinin ardından “Tarımda İş ve İşçi Bulma Aracısı Belgesi” verilir. Tüzel kişiler için bu belgede tüzel kişiliği idare, temsil ve ilzama yetkili kişiler de gösterilir (Yön. m. 7). Aracılık belgesi verilenler Kurum tarafından yerel gazetede ve Kurum internet sitesinde duyurulur (Yön. m. 14/2).

Aracılık belgesinin ne kadar süre geçerli olacağı Yönetmeliğin 8. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, tarım aracılarının aracılık belgeleri üç

---

⁴⁶ Tarımda iş ve işçi bulma aracılığı izni başvurusu yapılırken Kurum tarafından belirlenen ve her yıl güncellenen masraf karşılığının, Kurum banka hesabına yatırılması gerekir. Bununla birlikte, tarımda iş aracılığı yapan yetkili kişi/kurum sayısını artırmayı desteklemek amacıyla 2023 yılı itibarıyla aracıardan izin verme masraf karşılığı talep edilmemektedir. 2021 yılında ise bu tutar 325,00 TL olarak belirlenmişti. <https://www.iskur.gov.tr/sikca-sorulan-sorular/tarimda-is-araciligi/>, erişim tarihi: 28.01.2023.

yıl süre ile geçerlidir ve bu süre sonunda aracılık faaliyetini sürdürmek isteyenlerin belgeleri, “izin yenileme masraf karşılığı”nın yatırılması ve uygun görülmesi halinde üç yılda bir yenilenir⁴⁷. Her aracı için içeriği Kurumca belirlenen bir “Aracı Sicili” düzenlenir ve bu aracı sicilleri ilgili kurum il veya şube müdürlüğünde saklanır (m. 9). Aracılık faaliyeti sadece aracılık belgesini almış olan kişiler tarafından yerine getirilebileceğinden, bu yetki başkasına devredilemez yahut vekâlet yoluyla yürütülemez (m. 10).

Bununla birlikte, işverenler ile mevsimlik tarım işçileri arasında bir nevi köprü vazifesi üstlenen tarım aracılarının önemli bir bölümü, aracılık faaliyetini kayıt dışı yürütmektedir. Türkiye İş Kurumu kayıtlarında 2022 yılı sonu itibarıyla aktif statüde sadece 1.804 adet tarım aracıları bulunmaktadır⁴⁸. Kalkınma Atölyesi tarafından 2018 yılında yapılan bir araştırma sonucu da aracılarının önemli bir bölümünün kayıt dışı çalıştığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Araştırma kapsamında görüşülen aracılarından %53,9’u aracılık belgesinin bulunmadığını; aracılık belgesi olanlardan %50,8’i ise belgelerini üç yılda bir yenilemediklerini ifade etmişlerdir⁴⁹. Aracıların söz konusu faaliyetlerini kayıt dışı yürütmeleri, mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşullarının keyfi olarak kötüleştirilmesi, denetim görevini yerine getirmekte yetersiz olan Kurumun da bu kötü çalışma koşullarından haberdar olmaması gibi olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Ancak aracılarının Yönetmelik gereği yılda bir kez Kuruma göndermek zorunda oldukları çalışma raporu işveren yükümlülüklerinin denetiminde önemli bir işleve sahip olabilecek niteliktedir. Nitekim bu çalışma raporunda; işveren tarafından bizzat işçiye verilmesi gereken ücretin zamanında ve tam olarak ödenip ödenmediği, iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin her türlü önlemin alınıp alınmadığı gibi işveren yükümlülüklerine ilişkin pek çok bilginin yer alması istenmektedir.

C. Tarım Aracılarının Yükümlülükleri

Tarımsal üretimde aracılık yapma yetkisini kazanan aracılarının yükümlülükleri, Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliğinin 11. maddesi ile

⁴⁷ Tarımda iş aracılığı yapan yetkili kişi/kurum sayısını artırmayı desteklemek amacıyla 2023 yılı itibarıyla taraflardan izin yenileme masraf karşılığı talep edilmeyecektir. Kurum tarafından belirlenen ve her yıl güncellenen bu tutar 2021 yılında 175,00 TL olarak belirlenmişti. <https://www.iskur.gov.tr/sikca-sorulan-sorular/tarimda-is-araciligi/>, erişim tarihi: 26.01.2023.

⁴⁸ <https://www.iskur.gov.tr/sikca-sorulan-sorular/tarimda-is-araciligi/>, erişim tarihi: 28.01.2023.

⁴⁹ Kalkınma Atölyesi, *Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliği*, 78-79.

düzenlenmiştir. Aracılık yapmak üzere izin verilen gerçek ve tüzel kişiler bu yükümlülükler uymayı kabul ve taahhüt ederler. Buna göre aracılar, işveren ve işçiler ile örneği yönetmelik ekinde bulunan Kurumca hazırlanmış sözleşmeyi imzalayarak, bu sözleşmenin birer örneğini düzenleme tarihinden itibaren on iş günü içinde onaylanmak üzere Kuruma ulaştıracaklardır. Ücret ve diğer çalışma koşulları ile tarafların karşılıklı yükümlülüklerinin aracı, işçi ve işveren arasında yazılı sözleşmeyle belirlenmesi zorunlu olup (m. 12/1), yönetmelik ekinde “Mevsimlik Tarım İşi Sözleşmesi” adıyla bir tip sözleşme de hazırlanmıştır. Anılan tip sözleşme örneği incelendiğinde işveren, aracı ve işçinin yükümlülüklerinin ayrı başlıklar altında düzenlendiği görülmektedir. Sözleşmenin sonunda mevsimlik tarım işi sözleşmesine taraf olan işçilerin listesi yer almalı ve bu listede işçilerin kimlik numaraları, adı, soyadı, çalışmaya başlayacağı tarih ve imzaları bulunmalıdır. Sözleşmenin değişen koşullara uyum sağlayabilmesini kolaylaştırmak adına özel koşullar başlıklı bir bölüm de oluşturulmuş ve bu bölümü doldurmak tarafların isteğine bırakılmıştır. Ayrıca işverenin aracıya yol masrafı için ödeyeceği miktar da mevsimlik iş sözleşmesinde belirlenmelidir.

Kanımızca, mevsimlik tarım işi sözleşmesi tarafların yazılı sözleşme yapmasını kolaylaştırmak ve onlara yardımcı olabilmek amacıyla yönetmelik ekine konulmuştur. Tarafların söz konusu sözleşmeye bağlı kalmaksızın farklı bir yazılı sözleşme yapması halinde herhangi bir yazılı şekil eksikliği söz konusu olmamalı ve sözleşme geçerli olarak kurulmuş kabul edilmelidir. Yönetmeliğin 12. maddesinde tarım aracısının bulunmadığı yerlerde sözleşmenin işçi ve işveren arasında imzalanacağı düzenlenmiştir. Bu düzenlemenin amacı sözleşme imzalanırken tarım aracısının hazır bulunmaması halinde, işçi ve işveren arasında yazılı sözleşme yapılarak tarafların üzerinde anlaşmış oldukları çalışma koşullarının kayıt altına alınması isteğidir. Ancak Yönetmeliğin öngördüğü yazılı şekil koşulu uygulamada yerine getirilmeyip işin niteliği ve ücrete ilişkin sözlü bir anlaşma yapılmaktadır. Hatta çoğu durumda aile reisi olarak kabul edilen erkekler bu anlaşmayı kadın ve çocukları kapsayacak şekilde yapmaktadır⁵⁰.

Aracılar iş bulmalarına aracılık ettikleri mevsimlik tarım işçilerinden hizmet karşılığı herhangi bir bedel talep etmemek, hizmetlerinin karşılığını yalnızca işverenden talep etmekle yükümlüdürler. Yine aracılar Kurumca

---

⁵⁰ Kalkınma Atölyesi, *Türkiye’de Mevsimlik Tarımsal Üretimde Yabancı Göçmen İşçiler Politika Önerileri* (Ankara: Kalkınma Atölyesi Yay., 2016), 13.

onaylanmış sözleşmelerde gösterilenler dışında harç, pul, masraf ve ücret alamazlar. Bununla birlikte, anılan mevzuat hükümleri ile uygulamanın birbiriyle örtüşmediği ifade edilebilir⁵¹. Aracılar faaliyetlerinin karşılığı olarak, işçi ücretlerinin belirli bir oranında işverenden komisyon almaktadır. İşverenden alınan bu komisyona ek olarak uygulamada bazı aracılardan yönetmeliğe tamamen aykırı bir şekilde işçi ücretlerinden de pay aldıkları ifade edilmektedir⁵². Buna göre işverenler işçi ücretlerinin tamamını mevsim bittikten sonra aracıya vermekte, aracı da ücretleri öderken genellikle ulaşım ve konaklama gibi bazı harcama kalemlerini gerekçe göstererek işçi ücretlerinden kesinti yapmaktadır⁵³. Ancak konaklama alanında kullanılan elektrik ve su harcamaları ne işçi ücretlerinden ne de aracı komisyonlarından karşılanmalı, bu giderler yalnızca işverenlere yüklenmelidir.

İşçilere işe başlamadan önce çalışmaya gidilen yer, çalışılacak ürün, ücret ve çalışma koşulları hakkında bilgi verilmesi aracılardan bir diğer yükümlülüğüdür. Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşulları hakkında hazırlanan araştırma raporları incelendiğinde, bilgilendirme yükümlülüğünün genel olarak yerine getirildiği söylenebilir. Aracılar, arazi sahibi ile yaptığı görüşmeler neticesinde işin zamanı, büyüklüğü, süresi, fazla çalışma koşulları, ücret tipi ve miktarı, ücretin ödenme zamanı hakkında görüşükten sonra nihai sonuç hakkında mevsimlik tarım işçisi adaylarını bilgilendirmekte ve bu koşulları kabul eden adaylar işe başlatılmaktadır⁵⁴.

Yönetmeliğin 11. maddesi ile aracılardan, işçilerin konaklama yeri ile işyeri arasında uygun araçlarla güvenilir bir şekilde ulaşımının sağlanması hususunda da işverenle birlikte doğrudan kontrol ve gözetim yapmakla yükümlü kılınmıştır. Ancak çalışmaya gittikleri bölgelerde çoğunlukla çadırlarda konaklayan mevsimlik tarım işçilerinin ulaşım ihtiyaçlarının

⁵¹ Merve Yılmaz v.dğr., “Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliğinde Tarım Aracılığının Rolü: Giresun İli Fındık Örneği,” *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 34, sy. 2 (Aralık 2021): 190.

⁵² Yılmaz ve Yıldırım İşler, “Tarım İş Aracılığı,” 145; Pikolo Derneği, *Tarım Aracılarının Veri Tabanının Oluşturulması ve Farkındalık Oluşturma Yöntemiyle Çocuk İşçiliğinin Sonlandırılması Projesi Faaliyet Raporu* (Ordu: Pikolo Derneği Yay., 2018), 11, 38.

⁵³ Kalkınma Atölyesi, *Yevmiyeci, Yarıcı veya Kürekçi; Hepsi Çocuk Tarımsal Üretimde Ücret Tipleri ve Çocuk İşçiliğinin Görünümleri* (Ankara: Kalkınma Atölyesi Yay., 2018), 33.

⁵⁴ Kalkınma Atölyesi, *Tarım Aracısı Ne Yapar?* (Ankara: Kalkınma Atölyesi Yay., 2021), 1.

yeterince karşılandığı söylenemez. Tarım işçilerini konu alan çalışmalarda yol masraflarını en aza indirebilmek için 14 kişilik minibüslere 20-25 işçinin alındığı, işçilerin konakladıkları yerlerden çalışacakları tarım arazisine traktör kasaları üzerinde veya kamyonetlerle taşındıkları belirtilmektedir⁵⁵.

Aracıların bir diğer yükümlülüğü ise daha önceden kararlaştırılan ücretlerin işveren tarafından işçilere ödenmesini takip etmektir. Bununla birlikte, anılan yükümlülük bakımından da uygulamanın farklı olduğu söylenebilir. İşverenler genellikle işin devamı süresince mevsimlik tarım işçileri ile görüşmemekte, işçi ücretlerini toplu olarak tarım araçlarına vermektedirler. Araçlar da çalışan kadın ve çocuk işçilerin ücretlerini aile reisi olarak kabul edilen erkeklere vermekte ve bu ücretlerden de mevzuata aykırı olarak çeşitli adlar altında kesinti yapmaktadırlar.

Tarım araçlarının konumuz bakımından dikkat çeken bir diğer yükümlülüğü asgari ücrete ilişkindir. Buna göre araçlar işçilere ödenecek olan ücretlerin 4857 sayılı İş Kanununda belirtilen asgari ücretin altında olmayacağını kabul ve taahhüt ederler. Ancak aracının anılan yükümlülüğünü iş hukuku kuralları ile bağdaştırmak güçtür. İşveren konumunda olmayan aracının, işçi ücretlerinin ödenmesi, ödenen ücretlerin de asgari ücretin üzerinde olması konularında herhangi bir yetki ve hukuki sorumluluğu bulunmamaktadır. Anılan nedenlerle söz konusu yükümlülüğün araçlar tarafından yerine getirilmesinin gerçekçi ve makul nitelikte olmadığı kanaatindeyiz. Burada araçlar en fazla, işverenlerin asgari ücretin üstünde ödeme yapıp yapmadığını kontrol etmek ve asgari ücretin altında ödeme yapıldığının tespiti halinde İŞKUR'a bildirimde bulunmakla yükümlü kılınabilirdi.

Tarım araçları; işçilerin konaklama yerlerini, temiz suya erişimlerini, besin ve gıda ihtiyaçlarını, sağlık kuruluşlarına erişimlerini sağlamak için yerel idareciler ve kurumlar ile görüşerek gerekli işlemleri takip etmekle de yükümlü kılınmıştır. Yönetmeliğin araçlarda aradığı nitelikler göz önünde bulundurulduğunda, araçların mahalli idare ile iletişime geçme yükümlülüklerinin gerçekçi olmadığı kabul edilebilir. Zira araçların konaklama alanıyla ilgili olarak idareyi harekete geçirecek bir gücü bulunmamaktadır⁵⁶. Hal böyle olunca işçilerin konaklama yerlerinin insan

⁵⁵ Müge Artar, *Mevsimlik Tarımda Çocuk Olmak* (Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., 2014), 28.

⁵⁶ Kalkınma Atölyesi, *Tarımda İş Araçları Yasal Yükümlülükleri*, 12.

sağlığına uygun olmadığı, çok sayıda işçinin küçük mekânlarda topluca yaşadığı, temiz suya erişimde ve temel temizlik ihtiyaçlarını karşılamada güçlük çekildiği belirtilmektedir⁵⁷.

Çalışma koşullarına ilişkin bilgi edinilmesinde taşıdığı önem sebebiyle araçların kayıt tutma yükümlülüğü üzerinde ayrıca durmak gerekir. Araçlar, yaptıkları çalışmalara ilişkin olarak yılda bir kez Kuruma rapor vermek zorundadır. Bu raporun içeriği ve biçimi ile verileceği tarih Kurumca belirlenir (m. 13). Üç yıllık izin süresi boyunca yılda bir kez verilen çalışma raporunda; işveren tarafından işçiye verilen ücretin ödenip ödenmediği, işçilere işe başlamadan önce yapılacak iş, ücret ve diğer hususlar hakkında gerekli bilgi verilip verilmediği, işverenin işçilerin iş sağlığı ve güvenliği tedbirleri ile iş kazası ve meslek hastalıklarına karşı her türlü önlemi alıp almadığı, iş sözleşmelerinin Kuruma onaylatılıp onaylatılmadığı ve onay tarihleri, işçilerin çalıştığı günleri gösterir puantaj kaydı⁵⁸ ile işçilere ödenen ücrete ilişkin kaydın tutulup tutulmadığı, işçilerin konaklama yeri ile işyeri arasında ulaşımının, barınma yerleri ve yeme ihtiyaçlarının nasıl karşılandığı, sözleşmeye rağmen yükümlülüklerini yerine getirmeyen işçi olup olmadığı ve varsa kim olduğuna ilişkin bilgilerin yer alması gerekir. Kurumca örneği belirlenmiş çalışma raporu verilirken varsa puantaj kayıtlarının ve işçiye ödenen ücretlerle ilgili kayıtların da eklenmesi gerekir. Yine işverenin iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini alıp almadığının rapor edilmesi de araçtan beklenmektedir.

Görüldüğü üzere, araçlarda aranan nitelikler ile kendilerinden beklenen yükümlülüklerin birbiriyle örtüştüğü pek söylenemez. Eğitim seviyesi genellikle düşük olan araçlardan planlı ve koordine bir şekilde her türlü işveren yükümlülüğünün takibini yapmaları, işveren ve yerel idareyi harekete geçirmeleri beklenmemelidir. Zira anılan denetimler esasen Türkiye İş Kurumunun görev alanına girmekte olup, Kurumun gerçekleştirmekte yetersiz kaldığı denetim yükümlülüğü tarım araçları vasıtasıyla yerine getirilmeye çalışılmaktadır. Ancak anılan ağır yükümlülükler aracılığın

⁵⁷ Kalkınma Atölyesi, *Göçmen İşçiler*, 17.

⁵⁸ Tarım işçilerinin çalışma süreleri de tamamıyla yerel örf ve adete göre düzenlenmektedir. Bu doğrultuda işçiler günlerin uzun veya kısa olmasına bakılmaksızın gün doğumundan gün batımına kadar günde 13-15 saat çalıştırılmaktadır. Şeker, *Bütünleşme*, 119; Reşat Nalbandoğlu, "Türkiyede Ziraat İşçilerinin Durumu," *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 1, (1948): 18; Suat Aksoy, *Tarımda İş Hukuku* (Ankara: Türk Zirai Ekonomi Derneği Yay., 1969), 43, 86.

çoğunlukla kayıt dışı yürütülmesi ve işçilerin kimi zaman kötü niyetli aracılar tarafından istismar edilmesi sonucunu da beraberinde getirmektedir.

D. Taraflar Arasındaki İlişkinin Hukuki Niteliği

1. Tarım Aracısı ile İşveren Arasındaki İlişki

Tarım aracısı ile işveren arasındaki ilişkinin hukuki niteliğinin tespiti, bu ilişkiye uygulanacak kuralların belirlenmesi bakımından son derece önemlidir.

Kanaatimizce, mevcut Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği hükümleri çerçevesinde işverenle aracı arasındaki ilişkinin iş ilişkisi yönünün ağır bastığı söylenemez. Zira iş sahibinin işletmesi dışında aracılık faaliyeti gerçekleştirilmesi her zaman ve doğrudan iş sözleşmesinin varlığını zorunlu kılmaz. İş sözleşmesinin mevcut olması için iş görme, ücret ve kişisel/hukuki bağımlılık unsurlarının bir arada bulunması gerekir. Gerçekten aracı, işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu içinde yer almakta, kural olarak onun kişisel bağımlılığı altında çalışmaktadır. Ancak aracı, işverenin iş organizasyonu ile bir şekilde ilişki içinde olmasına karşın, işveren ile çok zayıf bir bağımlılık ilişkisi içerisindedir. Aracı, işverenin yanında çalıştıracağı işçileri kendisi serbestçe belirleyebilmekte, tek bir işveren için değil aynı anda birden fazla işveren için bu faaliyeti yürütebilmekte, iş sürecinde çoğunlukla işverenden ayrı karar alma özgürlüğü bulunmakta, haftalık belirli bir çalışma süresi olmadığı gibi çalışma zamanını da kendisi belirleyebilmektedir. İşveren, işçi ve aracı arasında sözleşme kurulup işçiler çalışmaya başladıktan sonra, aracının görevi denetim şeklinde devam eder. Ancak yönetmelik gereğince yapılacak denetim işçilerin çalışmalarının denetlenmesi amacını değil; işçilerin bilgilendirilmesi, ücret güvencelerinin, güvenli ulaşımlarının sağlanması amacını taşımaktadır. Dolayısıyla araçlar gözetim, denetim ve iş düzenini sağlama görevlerini üstlenseler de bu görevi, daha ziyade işçilerin korunması amacıyla kamusal bir yükümlülük olarak yerine getirirler. Araçların işverenden aldığı ücret; işçilerin bilgilendirilmesi, ücret güvenceleri ve güvenli ulaşımlarının sağlanması gibi yükümlülükleri üstlenmelerinin karşılığı değil, yürütmüş oldukları iş aracılığı faaliyetlerinin karşılığıdır. Dolayısıyla, söz konusu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi iş görme borcunun ihlali niteliği taşımaz, yönetmelikte öngörülen idari yaptırımların uygulanmasına sebebiyet verir. Sonuç olarak araçlara birtakım denetim görevlerinin verilmesi, İŞKUR'un gerçekleştirmekte yetersiz kaldığı denetim yükümlülüğünün tarım araçları vasıtasıyla yerine getirilmesini

sağlamaktır. Anılan nedenlerle, aracı ile işveren arasında iş ilişkisi kurulduğunu kabul edecek yoğunlukta bir kişisel bağımlılığın olmadığı kabul edilmelidir.

Tarım aracıları ile işveren arasındaki ilişkinin hukuki niteliği simsarlık sözleşmesi olarak değerlendirilebileceği kanaatindeyiz. Nitekim simsarlık sözleşmesinin konusu, simsarın taraflar arasında bir sözleşme kurulması imkânını hazırlaması veya sözleşmenin kurulmasına aracılık etmeyi üstlenmesi faaliyetidir (TBK m. 520/1). Bu sözleşme ile iş sahibi, simsara onun araştırıp bulacağı üçüncü kişi ile kendisi arasında tasarladığı sözleşmenin kurulması konusunda aracılık yapma işini vermekte ve sözleşmenin geçerli olarak kurulması halinde simsara ücret vermeyi taahhüt etmektedir. Simsar ise sözleşmenin konusu üçüncü kişiyi araştırıp bulma ve iş sahibi ile aralarında sözleşme kurulmasını sağlamak için aracılık yapma yükümlülüğünü üstlenmektedir⁵⁹.

Simsar sadece sözleşmenin kurulmasına aracılık etmekle yükümlü olduğundan onun kanun gereği temsil yetkisine sahip olması söz konusu değildir. Bu sebeple, simsarın aracılık faaliyeti sonucunda kurulmasını sağladığı sözleşme ile ilgili olarak herhangi bir hak, borç veya sorumluluğu söz konusu değildir⁶⁰. Ancak klasik anlamda simsarlıktan farklı olarak, işveren ile işçiyi bir araya getirmek suretiyle iş sözleşmesinin kurulmasına aracılık eden tarım aracılarının görevi, işverenden aracılık ücretini almalarının ardından sona ermez. Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği hükümleri gereğince aracıların yerine göre ücret, çalışma koşulları, konaklama, ulaşım gibi konularda işçilere yardımcı olma görevleri devam eder. Bunlara ilaveten aracı, işçi ile işveren arasında bir uyumsuzluk çıkması halinde taraflar arasında köprü vazifesini de üstlenir. Kanaatimizce tarım aracılarına klasik anlamda simsarlığa göre bu denli ağır yükümlülüklerin yüklenmesinde; mevsimlik tarım işçilerinin ekonomik, sosyal ve kültürel düzeylerinin düşük olması, haklarını arayacak örgütlerini kuramayışları, sanayi ve hizmet sektöründe çalışan işçilere oranla mücadele yeteneklerinin eksikliği gibi nedenlerle işçilerin kötü niyetli işveren ve aracılar tarafından istismar edilmesinin önüne

⁵⁹ Cevdet Yavuz v.dğr., *Borçlar Hukuku Dersleri (Özel Hükümler)* (İstanbul: Beta Yay., 2018), 709.

⁶⁰ Halil Arslanlı, *Kara Ticareti Hukuku Dersleri Umumi Hükümler* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1960), 209; Ekrem Edgü, *Ticaret Hukuku I, Umumi Hükümler* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1964), 183; Tamer Bozkurt, *Türk Hukukunda ve Uygulamada Tellâllik* (Ankara: Yetkin Yay., 2007), 134.

geçilmek istenmesi etkilidir. İş hukukunun kendine özgü koşulları ve işçinin korunması ilkesi sebebiyle tarım araçlarına getirilen söz konusu ek yükümlülükler, iş ve işçi bulma aracılığı faaliyetinin hukuki niteliğinin simsarlık sözleşmesi olmasını etkilememelidir.

Aracı ile işveren arasındaki ilişkinin hukuki niteliğinin simsarlık olması sebebiyle, anılan ilişki bakımından TBK'nın simsarlık sözleşmesini düzenleyen m. 520-525 hükümleri uygulama alanı bulacaktır. Bununla birlikte, tarımda iş ve işçi bulma aracılığı ile ilgili olarak hali hazırda özel bir uygulama yönetmeliği bulunduğundan, bu ilişkiye öncelikli olarak yönetmelik hükümleri uygulanmalı, burada düzenleme bulunmaması halinde Borçlar Kanunu hükümlerine gidilmelidir. Yönetmelik ile TBK m. 520-525 hükümlerinin çatışması halinde ise yönetmelik hükmüne öncelik verilmelidir. Nitekim özel hüküm varken genel hükme gidilememesi, temel bir hukuk ilkesidir. Örnek vermek gerekirse, simsarlık sözleşmesinde simsarın sözleşmenin her iki tarafı için de aracılık yapıp ücretini her iki taraftan ayrı ayrı istemesi mümkündür⁶¹. Ancak Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği m. 5/4 hükmünde yer alan, "*Aracıların işçilerden ücret almaları yasaktır. Ücret yalnızca işverenden alınır*" hükmü karşısında artık Borçlar Kanuna gidilemez. Aracılık ücretinin tarım işçisinden alındığının tespit edilmesi halinde bu yöndeki anlaşmalar geçersiz sayılır ve aracılık belgesi Türkiye İş Kurumu tarafından iptal edilir (Yön. m. 14/1-ç).

2. Tarım Aracısı ile İşçi Arasındaki İlişki

Aracı ile iş arayan mevsimlik tarım işçisi arasında bir iş ilişkisi bulunmayıp, mevcut yasal düzenlemeler çerçevesinde, araçların söz konusu faaliyet sebebiyle işveren konumunda olmaları mümkün değildir. Aracı çalışma hayatının taraflarını iş ilişkisi kurulması amacıyla bir araya getirmektedir. Bu niteliği itibarıyla aracılık bir kereye mahsus yapılabileceği gibi sonraki çalışma sezonlarını kapsayacak nitelikte de yapılabilir.

Aracı ile mevsimlik tarım işçisi arasındaki ilişkinin hukuki niteliğinin de simsarlık sözleşmesi olarak kabul edilebileceği kanaatindeyiz. Zira bu ilişkide aracı; bağımsız bir şekilde, iki tarafa da eşit mesafede kalarak bir iş sözleşmesinin kurulmasına aracılık etmekte ve bunun karşılığında işverenden ücret almaktadır.

---

⁶¹ Bozkurt, *Tellâllik*, 119.

E. Tarım Araçlarının Denetimi ve Sorumluluğu

1. Tarım Araçlarının Denetimi

Aracılık faaliyeti yerine getirirken Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliğinde esaslar çerçevesinde hareket edilip edilmediğinin denetimi Kurum personeli ve mahalli mülki idare amirliklerince yapılmaktadır (Yön. m. 15). Denetim işlemi, “başvuru sırasında yapılan denetim” ve “faaliyet sürecinde yapılan denetim” olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilir. Başvuru sırasında yapılan denetim, tarım aracısı olmak üzere Kuruma başvuran kişilerin aracılık yapmaya uygun olup olmadıklarına yönelik yapılan denetimdir. Bu denetim şeklinde, kişilerin Yönetmeliğin 6. maddesinde belirtilen koşulları taşıyıp taşımadıkları evraklar üzerinden incelendikten sonra gerekli koşullara sahip olanlara aracılık belgesi verilir, gerekli koşulları taşımadığı anlaşılanların başvuruları reddedilir. Faaliyet sürecinde yapılan denetim araçlarının her yıl Kuruma vermek zorunda oldukları çalışma raporu aracılığıyla yahut bizzat tarım işyerlerinde gerçekleştirilir. İçeriğine ilişkin detaylara yukarıda yer vermiş olduğumuz çalışma raporunda, yönetmeliğin tarım araçlarına yüklemiş olduğu yükümlülükler ile işveren yükümlülüklerinin yerine getirip getirmediğinin denetlenebilmesine olanak sağlayan ayrıntılı düzenlemelere yer verilmiştir.

2. Tarım Araçlarının İdari Sorumluluğu

Yönetmelik sadece tarım araçlarının yükümlülükleri ve denetimine ilişkin hükümler getirmekle kalmamış, söz konusu yükümlülükleri yerine getirmeyen araçlara uygulanacak yaptırımları da ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Yönetmeliğin 16. maddesinde;

- Türkiye İş Kurumundan izin belgesi almadan veya üç yılda bir yeniletmesi gereken aracı belgesini yeniletmeden aracılık yaptığı tespit edilenlere,
  - İşverenler ve tarım işçileri ile Kurumda sözleşme imzalamayan ya da Kurum dışında imzaladığı sözleşmeyi Kuruma on işgünü içinde ibraz etmeyenlere,
- eylem başka bir idari ihlal oluştursa bile 4904 sayılı Kanun⁶² m. 20/1-d bendi uyarınca idari para cezası verileceği düzenlenmiştir. 4904

⁶² Türkiye İş Kurumu ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun, RG, 05.07.2003, S. 25159.

sayılı Kanun m. 20/1-d bendinde ise, “19 uncu maddenin dördüncü fıkrasında yer alan geçersiz anlaşmaların herhangi birini düzenleyen özel istihdam bürosu ve geçici işçi çalıştıran işverene ayrı ayrı beş bin Türk lirası idari para cezası” verileceği hükmüne yer verilmiştir⁶³.

Yönetmeliğin 16. maddesinde sayılan hallerde 4904 sayılı Kanun m.20/1-d hükmünün uygulanacağını ifade edilmesi kanımızca isabetli değildir. Öyle ki, söz konusu hallerde 4904 sayılı Kanunun 20. maddesinde sayılan farklı idari ihlaller mevcuttur. 4904 sayılı Kanun m. 20/1-l bendine göre, Kurumdan izin almadan ya da izin yeniletmeden tarımda aracılık faaliyetinde bulunanlara on bin Türk lirası idari para cezası verilir. Yine 4904 sayılı Kanun m. 20/1-m bendine göre, tarım işçileri ile sözleşme imzalamayan veya imzaladığı sözleşmeyi Kuruma ibraz etmeyen tarım aracılara her bir işçi için beş yüz Türk lirası idari para cezası verilir. Bu çerçevede, yasa ile çelişen yönetmelik hükümlerinin dikkate alınmaması, anılan ihlal hallerinde 4904 sayılı Kanun m. 20/1-l ve m bentlerinin uygulanması gerekir.

Yönetmeliğin 14. maddesinde aracılık belgesinin iptaline ilişkin düzenlemelere de yer verilmiştir. Buna göre;

- Yönetmeliğin 6. maddesi ile düzenlenen araçlarda aranan niteliklerin kaybedilmesi veya aracının başlangıçta bu nitelikleri taşımadığının sonradan anlaşılması,
- Aracılık belgesinin başkasına devredilmesi,
- Çalışma raporunun toplam iki defa süresi içinde Kuruma ulaştırılmaması veya raporda gerçeğe aykırı bilgi verilmesi,
- Kurum tarafından yapılan denetim sonucunda aracılık yapılmasında sakınca görülmesi,
- Aracının iş bulduğu işçilerden ücret aldığı tespit edilmesi

---

⁶³ Öte yandan Türkiye İş Kurumu resmi internet sayfasında, Kurumdan izin almadan veya izin yeniletmeden tarımda iş ve işçi bulma aracılık faaliyetinde bulunanlara 59.714,00-TL; tarım işçileri ile sözleşme imzalamayan veya imzaladığı sözleşmeyi Kuruma ibraz etmeyen araçılara 2.974,00-TL idari para cezası uygulanacağı belirtilmiştir. <https://www.iskur.gov.tr/sikca-sorulan-sorular/tarimda-is-araciligi/>, erişim tarihi: 19.02.2023.

hallerinde aracılık belgesi Kurum tarafından iptal edilir. Aracılık belgesi iptal edilenler Kurum tarafından yerel gazetede ve Kurum internet sitesinde duyurulur. Aracılık belgesi iptal edilen aracılar en az bir, en çok üç yıl süreyle yeniden belge verilmez.

Öte yandan, etkili bir denetim ve yaptırım mekanizmasının kurulamaması nedeniyle çoğu tarım aracı kayıt dışı çalışmaktadır⁶⁴. Yaygın kayıt dışı çalışmanın temelinde, öngörülen idari yaptırımların yetersizliği, hakları ihlal edilen işçiler açısından tazminata hükmedilmesine olanak sağlayan mevzuatın eksikliği, sadece aracılık belgesinin iptalinin caydırıcı bir yaptırım olmaması yatmaktadır⁶⁵. Bu sebeple her şeyden önce tarım işçisi, aracı ve işveren arasındaki ilişkilerin diğer ülkelerdeki gibi etkin bir şekilde yürütülmesi gerekir. Örneğin, ABD’de 1983 yılında Göçmen ve Mevsimlik Tarım İşçileri Koruma Kanunu⁶⁶ kabul edilmiştir. Kanunun amacı, göçmen ve mevsimlik tarım işçilerinin korunmasını sağlamak ve aracıları kayıt altına almaktır. Bu doğrultuda kurulan Tarım Aracıları Kayıt Sistemi⁶⁷, Kayıtlı Tarım Aracıları Listesi⁶⁸ ve Kayıtlı Tarım Aracısı İşçisi Listesini⁶⁹ içermektedir. Üç ayda bir güncellenen bu listelerde, geçerli sertifikaya sahip olanların ad, adres bilgileri ile sertifikanın son kullanma tarihi ve numarası yer almaktadır⁷⁰. Listede ayrıca aracının işçileri nakletmek için araç sahibi olmaya veya bu araçları kullanmaya yetkili olup olmadığı da belirtilmektedir. Ayrıca sertifikası olmayan ya da sertifika süresi geçmiş tarım aracıları için Yetersiz/Geçersiz Aracı Listesi⁷¹ oluşturulmuş, ancak son yıllarda bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Kanun ayrıca tarım aracılarını eş işveren

⁶⁴ Tarım aracılarının kayıt altına alınmasını sağlamak amacıyla 2018 yılında Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı desteğiyle “Tarım İş Aracılarının Veri Tabanının Oluşturulması ve Farkındalık Oluşturma Yöntemi ile Çocuk İşçiliğinin Sonlandırılması Projesi” yürütülmüştür.

⁶⁵ Kalkınma Atölyesi, *Tarım Aracısı Meslek Kriterleri Türkiye İçin Bir Model Arayışı* (Ankara: Kalkınma Atölyesi Yay., 2018), 24.

⁶⁶ Migrant and Seasonal Agricultural Workers Protection Act – MSPA.

⁶⁷ Farm Labor Contractor Registration.

⁶⁸ MSPA Registered Farm Labor Contractor Listing. Örnek liste için bkz. <https://www.dol.gov/whd/regs/statutes/FLCList.htm>, erişim tarihi: 29.01.2023.

⁶⁹ MSPA Registered Farm Labor Contractor Employee Listing. Örnek liste için bkz. <https://www.dol.gov/whd/regs/statutes/FLCEList.htm>, erişim tarihi: 29.01.2023.

⁷⁰ Bazı eyaletlerde ise Tarım Aracılığı Sertifikasına ek olarak aracıların ayrıca Tarım Aracılığı Lisansı (Farm Labor Contractor Licence)’na da sahip olması gerekmektedir. Örneğin, Kaliforniya’da durum tam olarak böyledir.

⁷¹ MSPA Ineligible Contractors Listing.

konumuna getirerek birlikte işverenliği kabul etmiş ve böylece işçilerin hak ve özgürlüklerine ilişkin olarak aracıları işverenle birlikte yükümlü kılmıştır⁷².

Birleşik Krallıkta ise hükümete doğrudan bağlı olmayan bir kamu kurumu olan Aracılar ve Emek Sömürüsü Otoritesinin⁷³ kurumsal web sayfasında, ruhsat sahibi aracıların bilgilerine erişim sağlanmakta, işçileri istismar ettiği düşünülen aracılar hakkında elektronik posta, telefon veya web sayfası aracılığıyla bildirimler alınmaktadır⁷⁴. Aracılar ve Emek Sömürüsü Otoritesi tarafından yürütülen aracı ruhsat iptalleri ve denetimlerinin, işverenler için uyarı, olası şikâyetçiler için ise cesaretlendirici olduğu ve böylece yasa dışı aracılık faaliyetlerinin bildirilmesi konusunda etkili olduğu ifade edilmektedir⁷⁵.

3. Tarım Aracılarının Hukuki Sorumluluğu

Tarım aracılarının hukuki sorumluluğu bakımından ele alınması gereken ilk husus, Yönetmelik ile aracılar getirilmiş olan yükümlülüklerin ihlali halinde aracıların bundan sorumluluğudur. Her şeyden önce aracılar verilen denetim yükümlülükleri işverene değil, Türkiye İş Kurumuna karşı olup; İŞKUR'un gerçekleştirmekte yetersiz kaldığı denetimin tarım aracıları vasıtasıyla yürütülmesini sağlamaya yöneliktir. Aracıların kamusal bir yükümlülük olarak yerine getirdikleri gözetim, denetim ve iş düzenini sağlama görevleri, bu gözetim ve denetim yükümlülüğünün asıl muhatabının işveren, bazı durumlarda da İŞKUR olduğu gerçeğini değiştirmez ve işverenin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. İşveren, anılan yükümlülüklerin aracı tarafından yerine getirilmesi gerektiğini iddia ederek sorumluluktan kurtulamayacağı gibi işçilerin haklarına ilişkin davaların muhatabı olmaya da devam eder. Kurum yükümlülüklerin ihlali nedeniyle zarara uğradığını iddia ederek aracının hukuki sorumluluğuna gidemez; sadece yukarıda yer vermiş olduğumuz idari yaptırımları uygulayabilir.

⁷² Tarım aracılarının birlikte işveren konumuna dair ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Michael H. LeRoy, "Farm Labor Contractors and Agricultural Producers as Joint Employers under the Migrant and Seasonal Agricultural Worker Protection Act: An Empirical Public Policy Analysis," *Berkeley Journal of Employment and Labor Law* 19, no. 2 (1998): 175 vd.

⁷³ Gangmasters and Labour Abuse Authority – GLLA.

⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.gla.gov.uk>, erişim tarihi: 26.01.2023.

⁷⁵ Kalkınma Atölyesi, *Model Arayışı*, 23.

Aracıların hukuki sorumluluğu bakımından ele alınması gereken bir diğer önemli mesele işçi alacaklarından işverenle birlikte sorumluluklarının bulunup bulunmadığıdır. Aracı ile tarım işçisi arasında bir iş ilişkisi bulunmadığından, mevcut yasal düzenlemeler çerçevesinde aracılara işveren statüsünde kabul edilmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla aracılara işçi alacakları bakımından işverenle birlikte sorumlu tutulamayacağı gibi işçilerin aracılardan ödenmeyen ücretlerini talep etmeleri de mümkün değildir. İşçi alacakları bakımından aracının işverenle birlikte sorumlu tutulması ancak mevzuatımızda bu yönde bir düzenleme yapılması ile mümkün olabilir. Örneğin, ABD’de 1983 yılında kabul edilen Göçmen ve Mevsimlik Tarım İşçileri Koruma Kanunu⁷⁶ ile tarım aracılara eş işveren konumuna getirilerek, işçilerin hak ve özgürlüklerinden işverenle birlikte sorumlu tutulmuştur.

Bununla birlikte işçi ücretleri toplu olarak kendisine verilen aracının mevzuata aykırı olarak bu ücretlerden kesinti yapması, hukuki sorumluluğunu gündeme getirecektir. Aracı, işçiye ücretini hiç veya tam ödemezse işçi, ücretini doğrudan işverenden talep edebilir. Zira ücretlerin aracıya ödenmiş olması işvereni işçilere karşı sorumluluktan kurtarmaz. Böylece ücretlerin aracıya verilerek ya da verilmiş gibi gösterilerek işçilerin istismar edilmesinin önüne geçilebilir. İşçiye ödemedeki bulunan işveren ise fazla ödediği miktarı aracılardan Türk Borçlar Kanununun sebepsiz zenginleşme hükümlerine göre talep edebilecektir. Aracının işçilere ödeme yaptığına ilişkin belge sunamaması halinde bu miktar, işverenin aracıya yapması gereken ödemelerden de mahsup edilebilir.

İşverene vadettiği sayı ve zamanda mevsimlik tarım işçisi sağlayamayan aracının hukuki sorumluluğu ayrıca ele alınmalıdır. TBK m. 128/1 hükmüne göre, “Üçüncü bir kişinin fiilini başkasına karşı üstlenen, bu fiilin gerçekleşmemesinden doğan zararı gidermekle yükümlüdür”. İşçilerin işverenle kararlaştırılan şekilde çalışmaya başlamasını taahhüt eden aracının sorumluluğu bakımından da üçüncü kişinin fiilini taahhüt hükümlerine gidilmelidir⁷⁷. İşveren ve aracı arasında yapılan anlaşma esnasında mevsim başında işe başlayacak işçilerinin kimliğinin henüz belirlenmemiş olması, üçüncü kişinin fiilini taahhüt hükümlerine gidilmesini engellemez⁷⁸. Taahhüt

⁷⁶ Migrant and Seasonal Agricultural Workers Protection Act – MSPA.

⁷⁷ Meslek edinilmiş geçici iş ilişkisi bakımından benzer yönde yapılan değerlendirmeler için bkz, Serkan Odaman, *Türk ve Fransız İş Hukukunda Ödünç İş İlişkisi* (İstanbul: Legal Yay., 2007), 96; Civan, “Meslek Edinilmiş Ödünç (Geçici) İş İlişkisi,” 430.

⁷⁸ Turan Şahin, *Üçüncü Kişinin Edimini Taahhüt* (Ankara: Yetkin Yay., 2010), 96; Melek Bilgin Yüce, *Garanti Sözleşmesinin Bir Türü Olarak Üçüncü Kişinin Fiilini Taahhüt Sözleşmesi* (İstanbul: Vedat Yay., 2007), 30.

edilen edim yerine getirilmediği takdirde aracı edimi değil, edimin ifa edilmemesinden doğan zararı tazmin borcu altına girmektedir⁷⁹. Dolayısıyla taahhüt edilen zaman ve sayıda işçinin işe başlamaması halinde aracının, işverenin sözleşmenin ifasından beklediği müspet zararı tazmin etmesi gerekir.

Bununla birlikte işe başladıktan sonra herhangi bir nedenle işi bırakan işçiler yönünden aracının işverene karşı bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Çünkü aracı, işverene işçi bulacağını taahhüt etmektedir, işçilerin iş bitene kadar çalışacağını değil. Aynı değerlendirme işçilerin işi kötü ifası için de yapılabilir⁸⁰. Ancak aracı işverenle yaptığı anlaşmada belirli bir nitelikte işçi sağlamayı taahhüt ettiyse, artık bu niteliğin altında kalan işçilerin kötü ifasından sorumlu tutulabilir. Bununla birlikte ABD’de tarım araçları bir yandan eş işveren statüsünde kabul edilerek işçilere karşı işverenle birlikte sorumlu kılınırken, diğer yandan işçilerin yasal yükümlülüklerinin ihlalinden de sorumlu kabul edilmektedir⁸¹.

İş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınması esasen işveren ve yetkilendirdiği işveren vekilinin yükümlülüğüdür⁸². Ancak aracı, kusuru ile iş kazasının oluşumunda etkili olduysa artık bundan genel hükümlere göre hukuki sorumluluğu doğacaktır. İşverenin yürüttüğü iş ile kaza arasında uygun nedensellik bağı kurulabildiği sürece, konaklama yerinde yahut konaklama yerinden işyerine topluca götürülürken meydana gelen kazalar bireysel iş hukuku anlamında iş kazası olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla işverenin ve kusuru bulunması halinde aracının iş kazasından doğan hukuki sorumluluğu gündeme gelebilir. Mevsimlik tarım işçilerinin henüz fiilen çalışmaya başlamadıkları, araçların gözetiminde çalışacakları bölgeye

⁷⁹ Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Yetkin Yay., 2020), 1280; Mustafa Alper Gümüş, *Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri* (Ankara: Yetkin Yay., 2021), 980; Ahmet M. Kılıçoğlu, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2021), 719; Yüce, *Üçüncü Kişinin Fiilini Taahhüt*, 116; Şahin, *Üçüncü Kişinin Edimini Taahhüt*, 108.

⁸⁰ Abdurrahman Benli ve Yusuf Yiğit, “4857 Sayılı İş Kanunu’na Göre Geçici İş İlişkisi ve Bu İlişkinin Hukuki Sonuçları,” *Kamu-İş* 8, sy. 4 (Aralık 2006): 13; Odaman, *Ödünç İş İlişkisi*, 95; Civan, “Meslek Edinilmiş Ödünç (Geçici) İş İlişkisi,” 430.

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., U.S. Department of Labor, <https://www.dol.gov/agencies/whd/agriculture/mspa/farm-labor-contractors/employees>, erişim tarihi: 19.02.2023.

⁸² İşverenin iş kazasından doğan hukuki sorumluluğu hakkında detaylı bilgi için bkz. Levent Akın, *İş Kazasından Doğan Maddi Tazminat* (Ankara: Yetkin Yay., 2001), 57 vd.

götürüldüğü esnada yolda geçirdikleri kazanın niteliğinin ise ayrıca ele alınması gerekir. İş ilişkisinin kurulduğu anın tespitinde yararlanılan teorilerden katılma teorisine göre iş ilişkisi işçinin işyerinde fiilen çalışmaya başlaması ile kurulur. Buna karşılık sözleşme teorisine göre, nihayetinde bir hukuki ilişki olan iş ilişkisinin doğumu iş sözleşmesinin yapılmasına bağlıdır. Başka bir ifadeyle, iş ilişkisinin kurulması için taraflar arasında sözleşme yapılması gerekli ve yeterlidir⁸³. İş hukuku öğretisindeki genel kabul de iş ilişkisinin kural olarak iş sözleşmesinin yapılması ile başlayacağı⁸⁴; ancak her olayın özelliği göz önünde bulundurularak bu teorilerden olaya uygun olanın seçilebileceği yönündedir⁸⁵. Anılan nedenlerle böyle bir durumda, mevsimlik tarım işçisi ile işveren arasında iş ilişkisinin kurulduğu kabul edilerek, iş ilişkisi nedeniyle yolda meydana gelen kazaların iş kazası olarak değerlendirilmesinin hakkaniyete uygun bir çözüm yolu olabileceği kanaatindeyiz. Ayrıca aracı TBK m. 116 gereği ifa yardımcısı konumundadır. Nitekim TBK m. 116 hükmüne göre ifa yardımcısının sürekli veya geçici olarak borcun ifasına borçlunun rızasıyla katılması yeterlidir; borçluya tabi olması yahut onun bağımlılığı altında çalışması şart değildir⁸⁶. Dolayısıyla aracının iş kazasına neden olan eylemlerinden farazi kusuru bulunan işveren de sorumlu olacaktır. Nihayet, iş kazasında kusuru bulunan aracılardan cezai sorumlulukları da bulunmaktadır⁸⁷. Kusurun derecesi, yerine göre uygun nedensellik bağına keserek işverenin sorumluluğunu ortadan kaldırılabılır.

SONUÇ

Mevsimlik tarım işçileri ile işverenleri bir araya getiren hukuki müesseseler; Türkiye İş Kurumu, özel istihdam büroları, takım kılavuzları ve tarım aracılardır. Bununla birlikte Kurumun aracılık faaliyetini yerine getirmekte yetersiz kaldığı, uygulamada bu faaliyetin en aktif şekilde aracılardan tarafından yürütüldüğü bilinen bir gerçektir. Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliğinde de bu husus dile getirilerek Kurum il veya şube müdürlüğü

⁸³ Teoriler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Başterzi, *Çalışmanın Kesintiye Uğramasının Sosyal Sigorta İlişkisine Etkisi* (Ankara: Tasarım Basımevi, 2007), 57 vd.

⁸⁴ Mustafa Çenberci, *İş Kanunu Şerhi* (Ankara: Olgaç Matbaası, 1984), 55; Çelik v.dğr., *İş Hukuku Dersleri*, 179.

⁸⁵ Çelik v.dğr., *İş Hukuku Dersleri*, 179; Başterzi, *Çalışmanın Kesintiye Uğraması*, 59.

⁸⁶ Eren, *Genel Hükümler*, 1197.

⁸⁷ İş kazasından doğan cezai sorumluluk hakkında detaylı bilgi için bkz. Çağla Erdoğan, *İşveren ve İşveren Vekilinin İş Kazasından Doğan Cezai Sorumluluğu* (Ankara: Yetkin Yay., 2016), 71 vd.

bulunmayan ya da olmasına rağmen haberleşme, ulaşım ve koordinasyon güçlüğü olan yerlerde, Kurum tarafından gerçek veya tüzel kişilere aracılık yapmaları için izin verilebileceği düzenlenmiştir.

Yönetmelik tarım aracılara; işverenle sözleşme yapmak, işçilere iş, ücret ve ilgili konularda bilgiler vermek, ücretlerin zamanında ödenmesini ve asgari ücretin altında olmamasını, ulaşım konusunda tedbirlerin alınmasını sağlamak, işçilerin konaklama yerlerinin sağlığa uygun olmasını temin etmek gibi birtakım görevler yüklemektedir. Ancak araçlardan yerine getirmeleri beklenen yükümlülüklerden bazılarının gerçekçi ve makul nitelikte olmadığı kanaatindeyiz. Aracının ne konaklama alanıyla ilgili olarak yerel idareyi ne de ücretin ödenmesi ve çalışma saatleriyle ilgili olarak işvereni harekete geçirecek bir gücü bulunmaktadır. Burada araçlar en fazla, işveren yükümlülüklerini takibini yapmak ve bu yükümlülüklerin ihlalinin tespiti halinde İŞKUR'a bildirimde bulunmakla yükümlü kılınabilirdi. Öte yandan eğitimleri yeterli olmayan araçların yasal yükümlülüklerinin bilincinde faaliyet yürütmeleri pek olanaklı görünmemektedir. Üstelik İŞKUR tarafından araçlar için oluşturulmuş herhangi bir eğitim programı da mevcut değildir.

Tarım araçlarının önemli bir bölümü faaliyetlerini kanun ve yönetmeliklerde düzenlenen koşulları sağlamaksızın kayıt dışı olarak yürütmektedir. Bu yönüyle, tarımda iş ve işçi bulma aracılığı faaliyeti hukuken istenilen noktada değildir ve bu durum işçilerin kimi zaman aracı ve işverenler tarafından istismar edilmelerine sebebiyet vermektedir. Tarım aracılığında işçi, işveren ve aracı ilişkilerinin henüz hiçbir yönden esaslı bir şekilde düzenlenmemiş olması, yapılan bazı düzenlemelerin denetiminin yapılmaması mevsimlik tarım işçileri için emniyetsiz bir çalışma hayatına sebebiyet vermektedir.

Her ne kadar tarım işçilerinin kötü niyetli araçlar tarafından istismar edilmesi tehlikesiyle karşılaşılsa da aracı olmaksızın iş bulması oldukça zor olan, iş bulsa dahi daha elverişsiz şartlar altında çalışması muhtemel olan işçilerin çalışma şartlarının korunması amacıyla tarım araçlarının faaliyetlerine izin verilmesi kanımızca isabetlidir. Ancak araçlara hangi şartlarda izin verileceği ve gerektiğinde bu iznin geri alınabileceği, kendilerinde aranacak nitelikler, bu kişilerin görevlerini yapmalarında bağlı olacakları esaslar ve sadece işverenden sağlayabilecekleri yararların yönetmelik hükümlerinden ziyade çıkarılacak yasa ile açık bir şekilde düzenlenmesi daha isabetli olacaktır. Araçların yasada düzenlenecek olan bu

yükümlülükleri yerine getirip getirmediğinin kontrol edilebilmesi için Türkiye İş Kurumu tarafından yürütülecek etkin bir denetim mekanizmasının kurulması, yasada belirtilen şartları yerine getirmeyen tarım araçlarına gerekli yaptırımların uygulanması ve belki de en önemlisi belgesi olmayan aracı ile çalışan işverenler için idari yaptırım öngörülmesi gerektiği kanaatindeyiz. Araçların mevzuatta düzenlenen yükümlülükleri devletin işçiden haberdar olmasına yardımcı olacak niteliktedir ancak devlet çalışma hayatını denetleme ödevini tümüyle araçlara yüklememelidir.

KAYNAKÇA

- Akı, Erol. "Mevsimlik İşlerde Çalışma Sorunları." *Prof. Dr. Turhan Esener'e Armağan* içinde, 249-267. Ankara: İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi Yayınları, 2000,
- Akın, Levent. *İş Kazasından Doğan Maddi Tazminat*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2001.
- Aksoy, Suat. *Tarımda İş Hukuku*. Ankara: Türk Zirai Ekonomi Derneği Yayınları, 1969.
- Akyiğit, Ercan. *Bireysel İş Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.
- Akyiğit, Ercan. *İş Kanunu Şerhi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.
- Arıcı, Kadir. *Türk İş Hukuku I Ferdi İş İlişkileri Hukuku*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2022.
- Arslanlı, Halil. *Kara Ticareti Hukuku Dersleri Umumi Hükümler*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1960.
- Artar, Müge. *Mevsimlik Tarımda Çocuk Olmak*. Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2014.
- Baskan, S. Esra. "Türk İş Hukukunda Meslek Edinilmiş Geçici İş İlişkisi." *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 21, sy. 2 (Nisan 2017): 3-46.
- Başterzi, Süleyman. *Çalışmanın Kesintiye Uğramasının Sosyal Sigorta İlişkisine Etkisi*. Ankara: Tasarım Basımevi, 2007.
- Baykal, Meftun. *İş Hukuku Sözlüğü*. Ankara: Başnur Matbaası, 1969.
- Benli, Abdurrahman ve Yusuf Yiğit. "4857 Sayılı İş Kanunu'na Göre Geçici İş İlişkisi ve Bu İlişkinin Hukuki Sonuçları." *Kamu-İş* 8, sy. 4 (Aralık 2006): 1-40.
- Bozkurt, Tamer. *Türk Hukukunda ve Uygulamada Tellallık*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2007.
- Bülbül, Mehmet. "Tarım İşçileri, Sorunları ve Çözüm Önerileri." *Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri Semineri* içinde, 13-25. Ankara: MPM Yayınları, 1982.
- Büyüktarakçı, Sevil. *İş Hukukunda Mevsimlik İşler ve Kampanya İşleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2010.
- Civan, Orhan Ersun. "Meslek Edinilmiş Ödünç (Geçici) İş İlişkisi." Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.
- Çağlar, Yücel. "Tarım ve Ormancılık Kesimlerinde İş Yaşamıyla İlgili Tarımsal Sorunlar ve Çözümlemesine Yönelik Öneriler." *Tarım ve Orman İşçilerinin*

- Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri Semineri* içinde, 56-68. Ankara: MPM Yayınları, 1982.
- Çalgüner, Cemil. *Türkiye’de Ziraat İşçileri*. Ankara: T.C. Ziraat Vekaleti Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, 1943.
- Çelik, Nuri, Nurşen Caniklioğlu, Talat Canbolat ve Ercüment Özkaraca. *İş Hukuku Dersleri*. İstanbul: Beta Yayınları, 2021.
- Çenberci, Mustafa. *İş Kanunu Şerhi*. Ankara: Olgaç Matbaası, 1984.
- Çınar, Sidar ve Kuvvet Lordoğlu. “Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Tekil Bir Analiz: Karasu Fındık Toplama İşçileri.” *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi* 10, sy. 38 (2015): 1-10.
- Çopuroğlu, Çağlar. *Türk İş Hukukunda Mesleki Geçici İş İlişkisi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022.
- Divana, Mustafa. “Mevsimlik Tarımsal Üretimde Çalışma İlişkileri Düzenleyicisi Olarak Tarım Aracıları.” Yüksek Lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2018.
- Edgü, Ekrem. *Ticaret Hukuku I, Umumî Hükümler*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1964.
- Ekmekçi, Ömer ve Esra Yiğit. *Bireysel İş Hukuku Dersleri*. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2020.
- Erdoğan, Çağla. *İşveren ve İşveren Vekilinin İş Kazasından Doğan Cezai Sorumluluğu*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2016.
- Eren, Fikret. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2020.
- Erkul, İhsan. *Türkiye’de Ziraat İşçileri ve Bunlara İlişkin Çalışma Hukuku*. Eskişehir: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1967.
- Eyrenci, Öner, Savaş Taşkent, Devrim Ulucan ve Esra Baskan. *İş Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları, 2020.
- Gümüş, Mustafa Alper. *Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2021.
- Günay, Cevdet İlhan. *İş Kanunu Şerhi*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2006.
- Işık, Rüçhan. “Türkiye’de Tarım Sektöründe Sendikacılık Hareketleri.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 27, sy. 3 (Mayıs 1970): 53-61.
- Kalkınma Atölyesi. *Bir Yevmiye, Bir Yevmiyedir: Tarım Aracıları ve Türkiye’de Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliği*. Ankara: Kalkınma Atölyesi Yayınları, 2018.
- Kalkınma Atölyesi. *Tarım Aracısı Meslek Kriterleri Türkiye İçin Bir Model Arayışı*. Ankara: Kalkınma Atölyesi Yayınları, 2018.

- Kalkınma Atölyesi. *Türkiye’de Mevsimlik Tarımsal Üretimde Yabancı Göçmen İşçiler Politika Önerileri*. Ankara: Kalkınma Atölyesi Yayınları, 2016.
- Kalkınma Atölyesi. *Yevmiyeci, Yarıcı veya Kürekçi; Hepsi Çocuk Tarımsal Üretimde Ücret Tipleri ve Çocuk İşçiliğinin Görünümleri*. Ankara: Kalkınma Atölyesi Yayınları, 2018.
- Kalkınma Atölyesi. *Tarım Aracısı Ne Yapar?*. Ankara: Kalkınma Atölyesi Yayınları, 2021.
- Kalkınma Atölyesi. *Tarımda İş Aracıları Yasal Yükümlülüklerini Yerine Getirebilir Mi?*. Ankara: Kalkınma Atölyesi Yayınları, 2022.
- Kar, Bektaş. “Mevsimlik İş.” *Sicil İş Hukuku Dergisi* 4 (Aralık 2006): 69-86.
- Kılıçoğlu, Ahmet M. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2021.
- Kılıçoğlu, Mustafa ve Kemal Şenocak. *İş Kanunu Şerhi*. İstanbul: Legal Yayınları, 2013.
- LeRoy, Michael H. “Farm Labor Contractors and Agricultural Producers as Joint Employers under the Migrant and Seasonal Agricultural Worker Protection Act: An Empirical Public Policy Analysis.” *Berkeley Journal of Employment and Labor Law* 19, no. 2 (1998): 175-228.
- Mollamahmutoğlu, Hamdi, Muhittin Astarlı ve Ulaş Baysal. *İş Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2014.
- Mülayim, Baki Oğuz. *Tarım Sektöründe Çalışanların Sosyal Güvenliği*. Ankara: Adalet Yayınları, 2021.
- Nalbandoğlu, Reşat. “Türkiyede Ziraat İşçilerinin Durumu.” *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 1 (1948): 16-31.
- Narmanlıoğlu, Ünal. *İş Hukuku Ferdi İş İlişkileri I*. İstanbul: Beta Yayınları, 2014.
- Nazlı, Seçkin. *Özel İş Aracılığı*. İstanbul: Vedat Yayınları, 2009.
- Odaman, Serkan. *Türk ve Fransız İş Hukukunda Ödünç İş İlişkisi*. İstanbul: Legal Yayınları, 2007.
- Özcan, Durmuş. *İş Kanunları Şerhi*. Ankara: Adalet Yayınları, 2014.
- Özveri, Murat. “İş Bulmaya Aracılık Bordro Şirketleri Özel İstihdam Büroları.” *Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi* 5, sy. 17 (Mart 2008): 64-77.
- Pikolo Derneği. *Tarım Aracılarının Veri Tabanının Oluşturulması ve Farkındalık Oluşturma Yöntemiyle Çocuk İşçiliğinin Sonlandırılması Projesi Faaliyet Raporu*. Ordu: Pikolo Derneği Yayınları, 2018.

- Sayın, Ali Kemal. *Emek Piyasasında Aracılık ve Özel İstihdam Büroları*. Ankara: Türkiye İş Kurumu Yayınları, 2002.
- Saymen, Ferit Hakkı. *Türk İş Hukuku*. İstanbul: Hak Kitabevi, 1954.
- Senyen-Kaplan, Emine Tuncay. *Bireysel İş Hukuku*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.
- Serin, İlhan. “4857 Sayılı İş Kanunu’nda Geçici (Ödünç) İş İlişkisi.” *Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi* 7 (2005): 1055-1090.
- Sümer, Haluk Hadi. *İş Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022.
- Süzek, Sarper. *İş Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları, 2022.
- Şahin, Turan. *Üçüncü Kişinin Edimini Taahhüt*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2010.
- Şeker, Murat. *Türkiye’de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi*. Ankara: Değişim Yayınları, 1986.
- Temir, Münevver. *Türk İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Tarımda Çalışanlar*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2020.
- Uçkan, Banu. “Türkiye’de İş Aracılığı Hizmetlerinin Tarihsel Gelişim Sürecinde Kamu Tekelinin Kırılması.” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, sy. 1 (Mart 2005): 149-178.
- Uşan, Fatih. “Yargıtay Kararları Işığında İş Kanunu Açısından Tarım İşleri.” *Kamu-İş* 7, sy. 2 (2003): 2-26.
- Uşan, Fatih, Ersin Erdoğan ve Canan Erdoğan. *Yargıtay ve Bölge Adliye Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel İş Hukuku ve İş Yargılaması*. Ankara: İntes Yayınları, 2021.
- Yavuz, Cevdet, Faruk Acar ve Burak Özen. *Borçlar Hukuku Dersleri (Özel Hükümler)*. İstanbul: Beta Yayınları, 2018.
- Yılmaz, Çetin ve Ayşe Seda Yıldırım İşler. “Fındık Tarımı Özelinde Tarım İş Aracılığının Sosyolojik Analizi.” *Emek Araştırma Dergisi* 11, sy. 18 (Aralık 2020): 119-150.
- Yılmaz, Merve, Cengiz Sayın ve Mehmet Bozoğlu. “Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliğinde Tarım Aracılığının Rolü: Giresun İli Fındık Örneği.” *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 34, sy. 2 (Aralık 2021): 189-194.
- Yüce, Melek Bilgin. *Garanti Sözleşmesinin Bir Türü Olarak Üçüncü Kişinin Fiilini Taahhüt Sözleşmesi*. İstanbul: Vedat Yayınları, 2007.
- Yücel Bodur, Mehtap. *İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Birlikte İşverenlik*. İstanbul: Beta Yayınları, 2018.
- Yücel, Mehtap. “Türk İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Mevsimlik İş.” Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.

